

Förintelserrelaterade material i museisamlingar

Digitaliseringsbehov och forskningsperspektiv

LOTTA FERNSTÅL, ELIN FORNANDER, Yael FRIED, SANDRA ÅBERG

Statens historiska museer
Box 5428
114 84 Stockholm
www.shm.se

© 2024, Statens historiska museer och författarna CC BY,
om inget annat anges.

ISBN 978-91-531-1902-9
SHM diarienummer 461-749-2022

Rapporten är finansierad av Riksantikvarieämbetets anslag
för forskning och utveckling (FoU). För forskningsresultat
och eventuella ståndpunkter svarar författarna.

Omslag. En hjärtformad minnesbok som Elizábet Salamon tillverkat som
gåva till Wanda Lanzer under sin tid vid beredskapssjukhuset i Sigtuna
(SHM förvärvsnummer SMF4, Sveriges museum om Förintelsen). Elizábet
Salamon hade överlevt koncentrationsläger och var patient vid sjukhuset
efter att ha kommit till Sverige med vita båtarna sommaren 1945. Wanda
Lanzer arbetade där som tolk och kurator. På hjärtat är initialerna VL för
Wanda Lanzer broderade. I hjärtat finns pappersblad som kan vecklas ut
likt blomblad och på ett av bladen står en handskriven hälsning på tyska:
”Till minnet av kära fru Wanda från Elizábet Salamon, Rumänien, Sigtuna
15 november 1945”. Överst, på tvärs, står på rumänska: ”Jag älskar dig”.
Elizábet Salamon var född i Rumänien och återvände senare dit.
Foto: Helena Bonnevier, Sveriges museum om Förintelsen/SHM (CC BY).

Förintelserelaterade material i museisamlingar

Digitaliseringsbehov och forskningsperspektiv

Lotta Fernstål, Elin Fornander, Yael Fried, Sandra Åberg

Innehåll

Förord	7
1. Introduktion	9
Rapportens upplägg	10
Wanda Lanzas kartotek – en pusselbit i ett nätverk av Förintelserelaterade material.....	11
2. Förintelserelaterade material i museisamlingar.....	15
Enkätundersökning.....	16
Förintelserelaterade material och andra centrala begrepp	18
Utmaningar vid arbete med Förintelserelaterade material	24
3. Digitalisering av Förintelserelaterade material.....	27
Museisamlingar och FAIR-principerna	29
Digitalisering av Förintelserelaterade material.....	31
Behov och möjligheter	33
Vägledning – bearbetning och länkning av data om Förintelserelaterade material.....	34
4. Enskilda arkiv och samlingar med Förintelserelaterade material – digitalisering och samarbetsmöjligheter.....	39
Romska bilder – ett samarbete mellan Romska kulturcentret i Malmö och Hälsinglands museum	40
Långsiktighet.....	41
Roller	42
Etiska frågor	42
Avtal.....	43
Möjligheter via ett utvecklat K-samsök.....	43
5. Behov för museers arbete med och digitalisering av Förintelserelaterade material.....	45
Noter	49
Käll- och litteraturförteckning.....	51
Arkiv	51
Muntlig information	51
Litteratur och webbpubliceringar	51
Bilaga 1. Sammanställning av enkätsvar rörande grad av digitalisering för Förintelserelaterade material.....	55
Författarpresentationer.....	57

Förord

Förintelsesamlingar – forskningsperspektiv och digitaliseringsbehov bedrevs under 2023 som ett ettårigt förstudieprojekt vid Statens historiska museer (SHM) med finansiering av Riksantikvarieämbetets FoU-medel för centrala museer. Riksantikvarieämbetet har också finansierat publiceringen av denna rapport.

Projektgruppen vid SHM utgjordes av rapportens författare Lotta Fernstål, Elin Fornander, Yael Fried och Sandra Åberg. Vi vill rikta ett varmt tack till de medarbetare vid olika museer som deltagit i förstudiens diskussioner och workshoppar, och vars medverkan starkt bidragit till den här rapportens innehåll: Andreas Schein vid Judiska museet, Nina Davis vid Kulturen i Lund, Annelie Månsson Hassby och Jenni Lindbom vid Helsingborgs museum, Magnus Waldeborn och Ulrika af Wetterstedt vid Malmö museum, Elin Loord, Larissa Borck och Peter Ostritsch vid Sörmlands museum samt Joel Bergroth vid Hälsinglands museum och Erland Kaldaras vid Romska Kulturcentret i Malmö. Inledningsvis deltog även Christina Gamstorp vid Judiska museet och Christoffer Sandahl vid Blekinge museum.

Vi vill även rikta ett stort tack till förstudiens referenspersoner som diskuterat projektets olika delar med oss: Maria Carlsson vid Riksantikvarieämbetet, Håkan Håkansson och Tomasz Lesniak vid Universitetsbiblioteket i Lund, Britta Zetterström Geschwind vid Statens historiska museer, Karin Kvist Geverts vid Svenska institutet för Förintelseforskning, Kristin Wagrell och Malin Thor Tureby vid Institutionen för samhälle, kultur och identitet, Malmö universitet, Martin Englund vid Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola, och Pontus Rudberg vid Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet.

Britta Zetterström Geschwind och Karin Kvist Geverts tackas också för att ha läst och kommenterat rapportens manus (eventuella oklarheter eller fel är dock givetvis vårt eget ansvar).

Lotta Fernstål, Elin Fornander, Yael Fried och Sandra Åberg
Stockholm, den 5 september 2024

1. Introduktion

Förintelsen innebar det systematiska, industriella folkmordet på sex miljoner judar genom Nazitysklands och deras kollaboratörers politik och förföljelse. Även romer utsattes för ett folkmord, och ytterligare grupper drabbades av förföljelse och terror. Vid krigsslutet befann sig miljontals överlevande på andra platser och i andra regioner och länder än sina hemtrakter. En del judar hade flytt Tyskland och annekterade områden innan krigsutbrottet, en del judiska barn hade förflyttats till andra länder genom Kindertransport, mängder av människor hade transporterats till och varit internerade i olika koncentrations- och förintelseläger. En del överlevande kom också genom räddningsaktioner kring krigsslutet till nya länder, till exempel anlände tusentals överlevande till Sverige med de så kallade vita bussarna och vita båtarna under våren och sommaren 1945. Familjer och släkter hade utplånats och bland de överlevande hade många familjer splittrats, även geografiskt sett. Förintelsen var transnationell, liksom dess efterföljder var och fortfarande är. Därmed förekommer ofta att material rörande en och samma person eller medlemmar ur samma familj, eller material med andra slags kopplingar emellan, finns i samlingar vid olika arkiv och museer, ibland även i olika länder.

Med ny insamling, forskning och kunskapsuppbyggande kring redan befintliga samlingar dyker nya pusselbitar upp som kan sammanfogas. Digitalisering och sammanlänkning av material kan bidra till att möjlig-, tydlig- och tillgängliggöra detta. Därför har vi inom förstudieprojektet *Förintelsesamlingar – forskningsperspektiv och digitaliseringsbehov*, som den här rapporten skrivs inom, arbetat utifrån en vision att på sikt ska digitaliserade svenska Förintelserelaterade material i olika samlingar vara gemensamt sökbara och sammanlänkade (även möjlighet att sammanlänka digitaliserade material med internationella samlingar är av vikt men här är fokus framför allt svenska samlingar, utifrån devisen ett steg i taget).

Syftet med den här rapporten är att presentera och diskutera förutsättningar, möjligheter och behov för arbete med digitalisering av Förintelserelaterade material med den visionen i blickfånget. Detta sker utifrån resultat i förstudieprojektet, vilket bedrevs under 2023 vid Statens historiska museer (SHM). Utöver SHM medverkade även Helsingborgs museum, Hälsinglands museum, Judiska museet, Kulturen i Lund, Malmö museum, Sörmlands museum och Romska Kulturcentret i Malmö som deltog i samarbete med Hälsinglands museum.

Rapportens upplägg

Kapitel 1 utgör introduktion och bakgrund till rapporten. Som exempel på hur Förintelserelaterade material med koppling till varandra förekommer i olika samlingar, presenteras nedan Wanda Lanzas kartotek från beredskaps-sjukhuset i Sigtuna.

I kapitel 2 och 3 diskuteras vad som avses med Förintelserelaterade material och vilken typ av material som finns i svenska museers samlingar, hur digitaliseringen av Förintelserelaterade material ser ut och vilka behov och möjligheter som vi inom projektet identifierat rörande vidare digitaliseringsarbete. För att bidra till möjligheterna för museer att arbeta med digitalisering av Förintelserelaterade material på ett strukturerat vis och att sammanlänka data om material som finns i olika samlingar har vi tagit fram en vägledning för museer att använda. Den presenteras i kapitel 3.

Förintelserelaterade material finns även i enskilda arkiv och samlingar, det vill säga hos organisationer som till exempel församlingar och föreningar och även hos privatpersoner. Eftersom förutsättningarna för mindre organisationer att köpa och långsiktigt förvalta samlingsförvaltningssystem för digitalisering ofta är begränsade, tittar vi i kapitel 4 närmare på möjligheterna för samarbete mellan mindre organisationer och museer när det gäller digitalisering och tillgängliggörande. Som exempel presenteras ett samarbete mellan Romska Kulturcentret i Malmö och Hälsinglands museum rörande projektet *Romska bilder*.

Kapitel 5 fångar upp särskilt viktiga behov för museers arbete med och digitalisering av Förintelserelaterade material. Behovspunkterna kan utgöra underlag för utvecklingsarbete eller vidare satsningar rörande digitalisering av Förintelserelaterade material.

Rapportens huvudsakliga fokus är Förintelserelaterade material vid kulturhistoriska museer. Relevanta material finns även i samlingar vid arkiv- och biblioteksinstitutioner. Vi valde dock att fokusera på museisamlingar eftersom forskning på materiella lämningar och museisamlingar inom Förintelseforskningsfältet generellt sett är eftersatt i relation till arkivmaterial (jfr Carr, Jasinski och Theune 2017). Projektets vision som introducerades ovan, att digitalisera de svenska Förintelserelaterade material i olika samlingar ska vara gemensamt sökbara och sammanlänkade, omfattar emellertid även arkiv- och biblioteksinstitutioner. Då museisamlingar till stor del innehåller arkivmaterial omfattar diskussionerna i den här rapporten sådana material även om arkiv- och biblioteksinstitutioner inte utgjort en del av den bredare arbetsgruppen.

Wanda Lanzas kartotek – en pusselbit i ett nätverk av Förintelserelaterade material

Ett exempel på ett föremål som kan sägas utgöra en del i ett nätverk av relaterade material i olika musei- och arkivsamlingar är Wanda Lanzas kartotek (se figur 1).¹ Kartoteket, som är ett förvärv till Sveriges museum om Förintelsen, är en uppteckning över patienter från det beredskapssjukhus som 1945 upprättats i Sigtunastiftelsens lokaler (förvärvsnummer SMF4). Patienterna, varav de flesta var kvinnor, anlände efter kriget till Sverige med de vita båtarna, UNRRA:s hjälpaktion som syftade till att ge överlevande upp till sex månaders vård och återhämtning i Sverige (Thor Tureby 2022:167). De hade varit internerade i koncentrationsläger och var vid dålig hälsa, både fysiskt och psykiskt. Lanzer, som hade kommit med sina döttrar från Österrike till Sverige 1939 efter att Österrike annekterats av Tyskland, anställdes vid sjukhuset som tolk och kurator. I hennes kartotek finns information om de kvinnor hon vårdade. På registerkortet antecknade Lanzer varje persons födelsedata och hemort, eventuella nya efternamn som gifta samt när de förflyttat sig och vart. På en del kort anges enbart knapphändig information, som att de lämnat landet ett visst datum, eller endast "utrest" eller "hemrest". Många av kvinnorna skickade brev och

Figur 1. Wanda Lanzas kartotek, i vilket det finns uppgifter om patienter från beredskapssjukhuset i Sigtuna där Lanzer arbetade som tolk och kurator (SHM förvärvsnummer SMF4, Sveriges museum om Förintelsen). Foto: Anton Svedberg, Forum för levande historia (CC BY).

Figur 2. Patienter på beredskapssjukhuset i Sigtuna poserar som personal på ett fotografi som tillhört Esther Lamm, läkare vid sjukhuset (objektnummer JUDF02760, Judiska museet). På baksidan har någon den 30 september 1945 antecknat på tyska (vår översättning):

Till minne av den nya personalen i stiftelsen.

Överläkare – Regina Rozenberg

Läkare – Fela Falc

Översyster – Szari Grynberger

Patient – Sala Sternkast

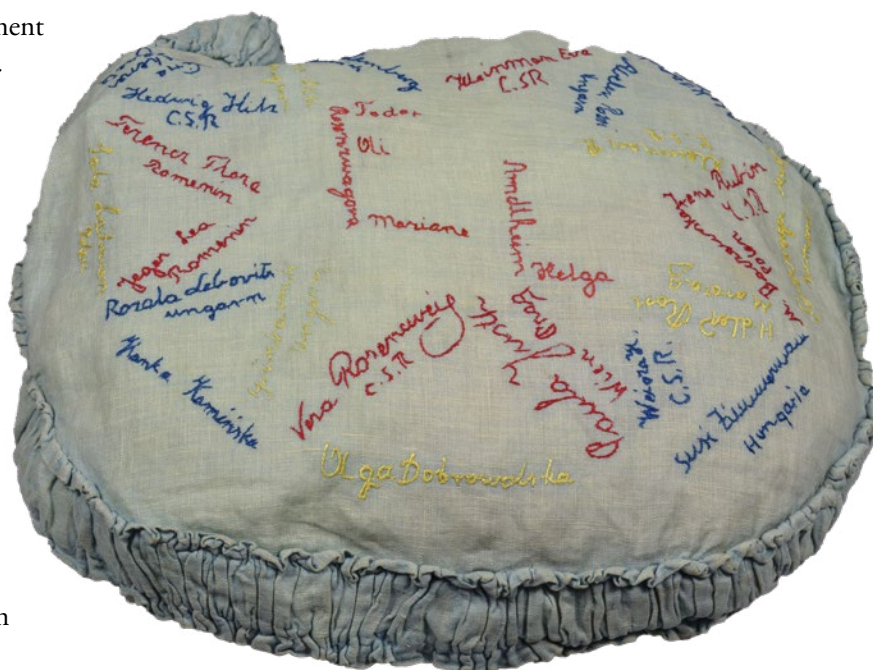
Det är okänt vem den femte personen är. Foto: Fotograf okänd men troligen Esther Lamm. Judiska museet (CC BY-NC-ND).

kort till Lanzer efter att de lämnat Sigtuna och Sverige, vilka även de skänkts till museet liksom Lanzers album med fotografier av en del av patienterna och den hjärtformade minnesboken på rapportens omslag (förvärvsnummer SMF4).

Lanzers kartotek bidrar med en ny pusselbit till kunskapen om kvinnorna som behandlades på beredskapssjukhuset i Sigtuna och till tidigare kända material i olika museer och arkiv. År 2022 visade Sigtuna museum utställningen *Mottagandet*, med fotografier från 1945 av de kvinnor som började ett nytt liv efter läkarnas och sjuksköterskornas vård.² Även vid Judiska museet finns ett antal fotografier från samma tid. De tillhör två olika förvärv – ett från Märta Palmborg och ett från Esther Lamms efterlevande (objektnummer JUD01428 och JUDF02749-80). Både Palmborg och Lamm var läkare vid Sigtuna och fick, liksom Lanzer, god kontakt med patienterna. Tack vare att fotografierna är försedda med text kan vi identifiera flera av personerna på bilderna (se figur 2). Vid Judiska museet finns även föremål från Sigtuna. Det rör sig om två dockor i folkdräkt (objektnummer JUD01410) som skänkts till Palmborg av patienten Maria Kosinska, en polsk skådespelerska som var delaktig i det polska motståndet under kriget, samt ett kuddvar med broderade namn på patienter vid sjukhuset, vilket Lamm fått som gåva (objektnummer JUD00890, se figur 3). Föremål från Sigtuna finns även i Nordiska museets samling, men utställt på Judiska museet, i form av ett hänge i textil som formats som två mindre hjärtan (objektnummer NM.0323930).

Även internationellt finns relaterade material. En av patienterna i Sigtuna var Fela Falc (se figur 2), aktiv i den judiska, socialistiska rörelsen Bund med förgreningar över hela världen. En del av hennes korrespondens finns bevarad i arkivet vid YIVO Institute for Jewish Research i New York och The Tamiment Library and Robert F. Wagner Labor Archives vid New York universitetsbibliotek (Blomqvist 2022:40–41). Liksom många överlevande från koncentrations- och förintelsläger var Falc sjuk i tuberkulos när hon kom till Sverige. I november 1948 dog hon, och hon begravdes på Norra judiska begravningsplatsen i Stockholm. Många av patienterna från

Figur 3. Kuddvar som patienter vid Sigtuna beredskapssjukhus broderat med sina namn och ibland också med sitt hemland, och skänkt som gåva till Esther Lamm (objektnummer JUD00890, Judiska museet). Foto: Yael Fried, Judiska museet (CC BY-NC).

beredskapssjukhuset i Sigtuna lämnade dock Sverige och fortsatte sina liv någon annanstans. De ville till Israel, USA, Kanada, Argentina. Ett fåtal reste tillbaka till Rumänien eller Tjeckoslovakien. Vad som kan finnas i de lokala arkiven rörande dessa personer vet vi ännu inte.

En annan relationell aspekt av Lanzas kartotek är av materiellt slag. Kartoteket är återanvänt av ett tidigare register, troligen från emigranthjälpen på Mosaiska församlingen i Stockholm där Lanzer arbetade. Lanzer skrev ner information om patienterna i Sigtuna på baksidan av originalkartotekets registerkort, medan framsidan visar något helt annat. Där står namn och adresser till danska judar i Theresienstadt, som var ett getto och koncentrationsläger dit omkring 480 danska judar deporterats, samt datum och transportfirma. Informationen visar släktingars ansträngningar att skicka matpaket till Theresienstadt. Korten för mattransporterna är sorterade på efternamn och börjar alla på S, vilket innebär att om originalkartoteket bevarats på annan plats saknas den del som Wanda Lanzer återanvänt till sitt kartotek.

2. Förintelserelaterade material i museisamlingar

Sveriges museum om Förintelsen inrättades 2022 inom myndigheten Statens historiska museer med uppdrag att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen. Uppbyggnaden av samlingen sker med särskilt fokus på överlevande med anknytning till Sverige, deras livsberättelser samt deras efterlevandes erfarenheter. Materialet utgörs bland annat av intervjuer, föremål, fotografier, brev och andra arkivmaterial. Eftersom museet etablerats förhållandevis sent, omkring 80 år efter Förintelsen, bör materialet emellertid ses som ett komplement till redan existerande samlingar snarare än som ett helt nytt samlingsområde.

Redan 1945 påbörjades en insamling av material från överlevande som anlände till Sverige med de vita bussarna, en räddningsaktion som var organiserad av Röda Korset, ursprungligen i syfte att evakuera skandinaviska medborgare från koncentrationsläger men med vilken många med andra nationaliteter också medföljde till Sverige (se t.ex. Persson 2002; Lomfors 2005). Zygmunt Lakocinski, lektor i polska vid Lunds universitet, erbjöd sig att tolka åt polska överlevande som kom till Skåne från bland annat koncentrationslägret Ravensbrück. Han märkte snart att många hade tagit med sig brev, fotografier, antecknings- och dagböcker, teckningar, små föremål och andra personliga ting (se figur 4). Tillsammans med en arbetsgrupp som kallades Polska källinstitutet samlade Lakocinski in material av detta slag och gruppen genomförde också omkring 500 intervjuer med överlevande. Gruppen bestod av sju kvinnor och

Figur 4. Ett exempel av de små föremålen i Ravensbrücksamlingen vid Kulturen i Lund är en liten rödögd, vit kanin (inventarienummer KM 88992). Kaninen är knappt en centimeter hög. Ludwika Broel Plater fick den på sin namnsdag i augusti 1944 av en medfånge i Ravensbrück som skurit ut den ur ett tandborstskäp. Kaninen representerade en så kallad *Kaninchen*, en fånge som i koncentrationslägret utsattes för medicinska experiment. Enligt Johanna Bergqvist Rydén, som studerat föremålen i Ravensbrücksamlingen och intervjuer gjorda med överlevande från Ravensbrück, var gåvogivandet av små, ofta egenhändigt tillverkade föremål mellan fångar ett sätt att försöka både stärka varandra och bevara en känsla av människovärde (2018:519). I det sammanhanget är kaninen dubbeltydig – en söt present, men med en fasansfull innebörd. Foto: Viveca Ohlsson, Kulturen (CC BY).

två män, alla själva överlevande från koncentrationslägren, bland andra Ludwika Broel Plater som kommit med de vita bussarna och som fortsatte att arbeta med projektet ända fram till sin bortgång 1972. Egentligen skulle föremål som överlevande hade med sig brännas av rädsla för smittspridning, men en del bevarades genom gruppens arbete och utgör idag en unik samling som förvaltas av Kulturen i Lund. Vidare finns ett omfattande arkivmaterial vid Lunds universitetsbibliotek, bland annat dokumentationen av intervjuerna med överlevande (för mer om arbetet och samlingen, se Thor Tureby och Wagrell 2020a:17–20, 28–30; Martinez 2023a).³

Judiska museet grundades 1987, delvis som ett svar på hur Förintelsen blivit mer omdiskuterad i samhället (Fried och Gamstorp 2020). Man ville lyfta fram det positiva i den judiska kulturen men även en hel del material rörande Förintelsen samlades in. Fokus låg dock på den judiska livscykeln, de stora högtiderna och objekt som relaterade till den judiska praktiken. Digitalisering av samlingarna påbörjades 2019 och man kunde därmed tillgängliggöra en stor samling Förintelseföremål som tidigare inte var allmänt kända eller hade visats i utställningar.⁴ Bland föremålen finns bland annat en gulmålad låda med en davidsstjärna och krigets årtal 1939–1945 på (objektnummer JUD00978). Inuti ligger ett vältummat exemplar av fotodokumentationsboken *Extermination of Polish Jews – Album of Pictures*, som 1946 gavs ut av Centrala judiska historiska kommissionen (Centralna Żydowska Komisja Historyczna). Ett annat exempel är en inramad pappersdocka som tillverkats av en överlevande på ett beredskapssjukhus och getts i gåva till en lokal välgörare (objektnummer JUD01528). Även olika typer av dokument går att utforska, som exempelvis ett bankkort från det ”judiska självstyret” i gettot och koncentrationslägret Theresienstadt (objektnummer JUD00719).

Även vid museer utan specifikt fokus på judisk kultur eller Förintelsen finns sedan tidigare material med koppling till Förintelsen. Men vad kan räknas som Förintelserelaterade material? Och vad för material finns i museisamlingar? Dessa frågor diskuteras i detta kapitel och vi ger även exempel på utmaningar som museer ställs inför vid arbete med Förintelserelaterade material.

Enkätundersökning

För att kartlägga förekomst och digitalisering av Förintelserelaterade material i svenska museisamlingar tog vi inom förstudien fram en webbaserad enkät som vi bad K-samsökanslutna museer att svara på under våren 2023. Eftersom K-samsök är den svenska nationella aggregatorn för kulturarvsinformation bedömde vi att anslutna museer utgjorde en rimlig avgränsning för undersökningen,

i relation till förstudiens vision om nationellt sammanlänkade museisamlingar (se vidare i kapitel 3). Till enkäten följde det inom förstudien framtagna dokumentet *Vad är Förintelserelaterade material i museisamlingar?*, vilket presenteras vidare nedan. Motsvarande enkät besvarades även av museerna i förstudiens arbetsgrupp. Arbetsgruppens enkät var dock i vissa delar utökad i syfte att få fördjupad information om digitaliseringsbehov samt användandet av länkade öppna data och auktoritära vokabulärer (se vidare i kapitel 3).

Kartläggningar av material med koppling till Förintelsen har gjorts tidigare, med lite olika utgångspunkter och därmed även resultat. Inför grundandet av Forum för levande historia genomfördes i slutet av 1990-talet en kartläggning av material vid museer, organisationer och hos privatpersoner (Riksarkivet YK 6047). I samband med den statliga utredningen inför grundandet av Sveriges museum om Förintelsen genomfördes under slutet av 2019 och början av 2020 en kartläggning av material vid bland annat länmuseerna (SOU 2020 bilaga 2). Då det nya museets verksamhet påbörjats fick Lotta Fernstål i uppdrag att genomföra dels en kartläggning av samlingar vid kulturhistoriska museer och arkiv, dels en kartläggning av material som rör romer och Förintelsen vid museer och arkiv i Sverige och internationellt (Fernstål 2021, 2022). Båda kartläggningarna inkluderade främst redan digitaliserade material.

De olika kartläggningarna visar att Förintelserelaterade material finns i flera svenska museisamlingar. Viss information i kartläggningarna är gemensam medan en hel del också skiljer sig åt, till exempel rörande i vilka museisamlingar material finns och vad för slags material som inkluderas. Detta påvisar behovet av digitalisering av relevanta material, på sätt som synliggör kopplingen till Förintelsen, och av ett gemensamt ramverk kring vad som avses med Förintelsen och Förintelserelaterade material.

Sammanlagt sextio museer och organisationer (inklusive museerna inom förstudien) ombads svara på den enkät vi skickade ut, varav tjugo svarade att de har Förintelserelaterade material i samlingarna (inkl. museiorganisationer som t.ex. Statens historiska museer som omfattar flera museer, se bilaga 1). Svaren ger oss en rikare, om än inte heltäckande, bild av vad för Förintelserelaterade material som finns i svenska museisamlingar. Utöver dessa känner vi genom tidigare kartläggningar till ytterligare material vid museer som inte svarat på denna enkät. Att svara på enkäter och undersökningar tar tid och prioriteras inte nödvändigtvis inom pågående verksamheter. Ett av de svarande museerna konstaterade också att ”göra en genomlysning av samlingarna utifrån förintelseperspektivet vore intressant, men är idag inget som vi klarar av inom befintliga resurser”. I denna kartläggning fångades emellertid även information rörande digitalisering av Förintelserelaterade material upp, vilket inte skett tidigare.

Till K-samsök är även andra organisationer med samlingar än museer anslutna. Även om förstudiens fokus är främst museer så skickade vi enkäten även till dessa organisationer, varav Riksantikvarieämbetet och Uppsala universitet svarade positivt på frågan om Förintelserelaterade material i sina samlingar.

Förintelserelaterade material och andra centrala begrepp

Begreppet 'Förintelsen' började användas i Sverige i samband med att den amerikanska tv-serien *The Holocaust*, på svenska kallad *Förintelsen*, visades våren 1979. På svenska användes tidigare "judeförföljelsen" och "judeutrotningen" för det folkmord på judar som genomfördes av nazisterna och deras kollaboratörer. Idag används ordet Förintelsen ofta bredare och olika offergrupper innefattas ibland i begreppet (Bruchfeld 2020). Inledningsvis i förstudien behövde vi således klargöra vad vi avser med Förintelserelaterade material, bland annat för att tydliggöra vad vi efterfrågade i den ovan introducerade enkäten, och därför tog vi fram dokumentet *Vad är Förintelserelaterade material i museisamlingar?*.

År 2021 antog de 35 medlemsländerna i International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) riktlinjerna *IHRA Guidelines for Identifying Relevant Documentation for Holocaust Research, Education and Remembrance*. I förstudien utgick vi från *IHRA Guidelines* för att ringa in vad vi avser med Förintelserelaterade material, men med vissa modifieringar för anpassning i relation till svenska förhållanden. Till exempel lade vi till mottagande och vård av överlevande under exempel på ämnen, eftersom vi sedan tidigare vet att material rörande människor som ankom till Sverige med de vita bussarna och vita båtarna finns i svenska museisamlingar (t.ex. Fernstål 2021). Begreppet 'överlevande' användes brett inom förstudien, det vill säga både för judiska överlevanden och för människor ur andra grupper som överlevde Nazitysklands och kollaboratörers förföljelse och terror (jfr Thor Tureby och Wagrell 2020a:12–13).

Nedan följer det huvudsakliga innehållet i dokumentet *Vad är Förintelserelaterade material i museisamlingar?*.

Förintelsen avser det folkmord som sex miljoner judar utsattes för genom Nazitysklands och kollaboratörers politik och förföljelse. Det är idag erkänt att även romer utsattes för ett folkmord (erkänt av Västtyskland 1982 (Gress 2019) och EU 2015⁵). Ytterligare grupper som utsattes för förföljelse och terror var bland andra politiska motståndare till nazismen, polacker, svarta, homosexuella, Jehovas vittnen, krigsfångar och människor med fysiska och/eller mentala funktionsnedsättningar.

Förintelserelaterade material rör framför allt grupper som utsattes för Nazitysklands och kollaboratörers folkmord eller förföljelse under den nazityska perioden 1933–1945. Material som är relevanta för dokumentation och studier av Förintelsen inkluderar dock ett brett spektrum av ämnen. Utöver folkmord, förföljelse och terror kan ämnen till exempel omfatta offergruppers liv före Förintelsen, nazismens framväxt i Tyskland och andra länder, nazistisk rasbiologi, nazistisk propaganda mot judar, romer och andra grupper, olika länders samarbete med nazister, motstånd mot nazismen, offergruppers flykt från och försök att fly Tyskland och naziokuperade områden, flyktingars liv, att leva som gömd, befrielsen av koncentrations- och förintelse-läger, räddnings- och hjälpinsatser, olika länders mottagande och vård av flyktingar och överlevande.

I *IHRA Guidelines* tidfästs Förintelserelaterade material till perioden från slutet av första världskriget till början av 1950-talet då lägren för *displaced persons* i bland annat Tyskland avvecklades.⁶ Denna tidsperiod är dock en snävt hållen tidsram. Relevanta material som till exempel dokumenterar offergruppers liv kan finnas även från tiden före första världskriget och Förintelserelaterade material av betydelse finns också från senare tider och produceras kontinuerligt, vilket exemplifieras i *IHRA Guidelines* med bland annat material från Förintelserelaterade krigsförbrytarrättegångar och vittnesmål om Förintelsen. Av relevans är även ämnen som rör till exempel överlevandes erfarenheter efter Förintelsen, överlevandes krav på skadestånd, efterlevandes erfarenheter (t.ex. andra eller tredje generationens efterlevande), minneskultur och minnesskapande kring Förintelsen, till exempel samtida judiska och romska kulturella uttryck som hanterar, bearbetar och berör Förintelsen, dokumentation av förnekande och förvanskning av Förintelsen.

Förintelserelaterade material kan vara av många olika slag, till exempel fotografier, konst, brev, vittnesmål, inspelningar, arkivhandlingar och föremål av allehanda slags material. Vi tror att det i samlingar vid svenska museer kan finnas betydligt mer än vad som redan är digitaliserat och kanske även hittills känt eller uppmärksammat, beroende på hur vi tänker på vad som är Förintelserelaterat.

Dokumentet avslutades med att konstatera att beskrivningen ovan är relativt bred och att vi ger exempel på ämnen medan de som känner samlingarna vid de olika museerna kan komma att se att det i dem finns material kopplade till ytterligare andra Förintelserelaterade ämnen. Vi bad dem att i sina svar på enkätens frågor hellre ta med sådana material i sina svar än avstå från dem.

Enkätsvaren visar att museer kan uppleva svårigheter med att identifiera material i sina samlingar som kan definieras som Förintelserelaterade, även om det ovan beskrivna dokumentet följde med enkäten. Sökningar efter relevanta material i samlingsförvaltningssystemen förutsätter dessutom, utöver att material är digitaliserade, kännedom om vilka eventuella nyckelord som kan ha använts vid registrering. För att svara på enkäten har en del museer enbart gjort en digital eftersökning medan andra även gått igenom delar av de fysiska samlingarna, och svaren varierar därefter. De museer som ingår i förstudien har alla genomfört en fördjupad eftersökning av material och har även haft möjlighet att tillsammans resonera kring vad Förintelserelaterade material kan innebära (se figur 5).

I enkäten efterfrågades information utifrån fyra materialkategorier: föremål, arkiv/dokument, fotografi/bild samt ljud och film. De svarande ombads göra uppskattningar av sina samlingars omfång samt komplettera med korta beskrivningar av materialet inom respektive kategori. För respektive kategori och för hela enkäten fanns även ett fält för valfri kommentar. Sammantaget uppgår samlingarnas omfattning i svaren från de tjugotvå organisationerna till ett par, tre tusen föremål, arkivmaterial (som ofta kan innehålla många olika slags dokument), fotografier (inklusive album med flera fotografier) samt ljud och film som intervjuer och andra slags inspelningar, till exempel radiointervju. Att ange exakt antal objekt är svårt, inte enbart på grund av museernas olika förfaranden och möjligheter att eftersöka relevanta material, utan också då det i enkäten efterfrågades en uppskattning av antal och svaren därmed också har lämnats på lite olika vis (från exakta siffror, till ungefärliga hundratal till uppgifter som en handfull). Att det vid riktade undersökningar av samlingar ofta framkommer material som kan anses vara Förintelserelaterade, står dock klart.

De olika materialen täcker generellt in aspekter som ges som exempel i dokumentet *Vad är Förintelserelaterade material i museisamlingar?*. Till exempel finns vid Malmö museum en fångunifform från Sachsenhausen, en skissbok med teckningar som Jadwiga Simon-Pietkiewicz gjort av medfångar i Ravensbrück (se figur 6), en av de vita bussarna samt vägmåla och en körjournal för en av chaufförerna. Fotografier tagna vid mottagande och vård av överlevande i Sverige finns vid flera museer liksom intervjuer med personer som arbetade med mottagande och med överlevande och andra generationens överlevande.

Figur 5. Fotografi som avbildar morgonuppställning för norska flyktingar på Kjesäter herrgård i Sörmland (objektnummer P2023-0015, Sörmlands museum). Under 1942–1945 fungerade Kjesäter som mottagningscentral för norrmän som flytt till Sverige från det av Nazityskland ockuperade Norge (SOU 1945:84, 118–126). Över 40 000 norska medborgare passerade Kjesäter, där de inhystes i några dagar till ett par veckor innan de slussades vidare i svenska samhället. Kan fotografiet räknas som Förintelserelaterat, eller relaterar det främst till det bredare ämnet andra världskriget? Fotografiet är ett exempel på material som diskuterades inom förstudiens arbetsgrupp i förhållande till gränsdragning för vad som kan anses vara Förintelserelaterat. Det är också ett exempel på att det kan vara en svår gränsdragning att göra. Var de som avbildas politiska motståndare mot nazismen? Detta var en grupp som i ockuperade länder utsattes för förföljelse och terror och ingår i *IHRA Guidelines for Identifying Relevant Documentation for Holocaust Research, Education and Remembrance* (2021). Eller ingick de i någon annan offergrupp eller utsatt grupp? Utan vetskap om dessa omständigheter – bör fotografiet betraktas som Förintelserelaterat eller inte (ett definitivt svar gavs inte, diskussionen var det primära)? Efter att ha använts som mottagningscentral för norska flyktingar, fungerade Kjesäter som flyktingförläggning för överlevande från koncentrations- och förintelseläger, främst kvinnor. Foto: Sörmlands museums samling. Fotograf okänd (PDM), ur privatarkiv efter författare Anders von Tange Buraas.

Figur 6. Jadwiga Simon-Pietkiewicz kom med till Sverige de vita bussarna i april 1945. Med sig hade hon blyertsteckningar och målningar av vattenfärg som hon gjort i Ravensbrück, vilka i Sverige kom att sparas genom Zygmunt Lakocinskis insamling av material från överlevande. Motiven utgörs av medfångar. Simon-Pietkiewicz hade studerat vid Konstakademin i Warszawa och i Ravensbrück fortsatte hon att utöva sin konst, bakom ryggen på fängvaktare och annan lägerpersonal. I Sverige uppmärksammades Simon-Pietkiewicz konst redan när hon var i en mottagningsförläggning och en första utställning med verk av henne invigdes den 1 juni 1945. Utställningen visades därefter i Norrköping, Stockholm, Malmö och Köpenhamn (Martinez 2023b). Här visas fyra bilder ur en skissbok med omkring femtio blyertsteckningar som Simon-Pietkiewicz skänkte till Malmö museum 1950 (inventarienummer MM 048235 (CC BY-NC-ND)).

Föremålen vid Kulturen har redan nämnts, liksom Judiska museets samling som innehåller material som rör både Förintelsen och judiskt liv före och efter Förintelsen. Konst och andra slags material som rör minnen och minnesskapande finns vid flera museer, till exempel listar Helsingborgs museum i sitt enkätsvar flera minnesstenar och konstverk som utgör offentlig konst.

Särskilt intressanta att lyfta här är emellertid listade material i enkätsvaren som är av slag som vi inte identifierade som exempel på Förintelserelaterade då vi tog fram dokumentet. Skansen skriver att det i arkivet kan finnas uppgifter om evenemang och möten med kopplingar till utsatta grupper eller andra intressegrupper. Statens museer för världskultur listar bland annat ”korrespondens som beskriver hur judiska samlare har behövt sälja av föremål för att finansiera sitt liv och/eller flykt” och att det i ”Etnografiska museets bibliotek finns en bok som såldes 1933 av den judiske bokhandlaren Martin Breslauer i Berlin till den svenske forskaren Sigvald Linné. Breslauer flydde från Tyskland strax efter och det är möjligt att bokförsäljningen finansierade flykten.”

Dokumentation av museers verksamheter och material som beskriver eller härrör från försök att finansiera flykt och överlevnad är ytterligare relevanta exempel på möjliga Förintelserelaterade material. Till detta kommer även arkitektur och arkitektursamlingar, liksom judiska begravningsplatser. Riksantikvarieämbetet anger att det i arkivet finns dokumentation av synagogorna i Stockholm, Göteborg och Norrköping samt material om judiska begravningsplatsen/församlingen i Karlskrona. ArkDes har flera arkitektursamlingar med upphovspersoner med judisk bakgrund som kom till Sverige i slutet av 1930-talet, vilka bland annat innehåller korrespondens som rör Förintelsen (Fred Forbats, Léonie Geisendorfs och Georg Varhelys samling, och eventuellt finns enligt ArkDes flera arkitekter med judisk bakgrund i samlingarna). Vid ArkDes finns även, enligt deras enkätsvar, ”Raoul Wallenbergs samling med arkitekturritningar vilket i sig inte har med Förintelsen att göra, men han är ju en viktig person i sammanhanget”, avseende att Wallenberg i Ungern räddade tusentals judar undan Förintelsen.

Många olika slags material finns således i enkätsvaren. Ett museum lyfter dock i en kommentar att det har varit svårt att dra en gräns för vad som är Förintelserelaterat eller inte, trots att definitionen är bred. Till exempel så kan ”berättelsen” om en person vara Förintelserelaterad, men betyder det att alla föremål, handlingar och foton kopplade till den personen automatiskt är det? Sådana frågor är svåra att svara på generellt, utan avvägningar måste ske i varje enskilt fall. Att upprätthålla en levande diskussion kring vad som kan vara Förintelserelaterat är av betydelse, liksom att arbeta kontinuerligt med samlingarna.

I enkäten ställdes även en fråga om det i samlingarna finns judiska eller romska material som inte tas med i svar på vad för Förintelserelaterade material som finns, och med uppmaningen att i så fall gärna specificera med exempel. Ett flertal av museerna svarade ja, varav majoriteten har material som rör både judar och romer och/eller resande. Förekomsten av judiska och romska material medför en möjlighet att efterforska lite extra kring just dessa för att se ifall det kan finnas koppling till de folkmord som grupperna utsattes för under andra världskriget.

Utmaningar vid arbete med Förintelserelaterade material

I enkätundersökningen framkom flera utmaningar som även diskuterats vidare vid en workshop med museerna i förstudiens arbetsgrupp. Nedan följer en sammanfattning och nulägesbild över museernas förutsättningar utifrån enkät och diskussioner. Aspekter som rör digitalisering utvecklas även vidare i kapitel 3.

Förutsättningarna för att arbeta med Förintelserelaterade material vid svenska kulturhistoriska museer ser olika ut på flera sätt. Inte minst är kontrasten stor mellan det nya Sveriges museum om Förintelsen, vars uppdrag är riktat mot aktiv insamling av Förintelserelaterade material, och museer som dels har betydligt vidare insamlingsområden, dels arbetar med förvaltning av redan befintliga, ofta breda, samlingar. Vidare varierar de Förintelserelaterade materialens omfattning och karaktär från enstaka föremål till förhållandevis omfattande bestånd av inte minst arkiv- och bildmaterial. Det förefaller dock inte finnas något direkt samband mellan materialens storlek och museernas ambition eller önskan att arbeta aktivt med digital tillgänglighet, kunskapsuppbyggnad och/eller insamling av Förintelserelaterade material – även museer med ett fåtal Förintelserelaterade material i sina samlingar har uttryckt stort intresse för att arbeta med sådana frågor. I vår enkätundersökning uppger emellertid endast ett fåtal av de svarande institutionerna att de i dagsläget arbetar med aktiv insamling av Förintelserelaterade material. Ett par institutioner har dock genomfört riktade insamlingar i samband med utställnings- respektive dokumentationsprojekt.

Vid sju av de museer och museiorganisationer som svarade på enkäten bedrivs i dagsläget riktad kunskapsuppbyggnad eller forskning kring Förintelsen som skulle kunna belysa fler Förintelserelaterade objekt i samlingarna. Här nämns samarbetsprojekt med universitet, proveniensforskning, ett publikt projekt kopplat till historiska platser, kunskapsuppbyggnad kopplat till riktad insamling samt kunskapsuppbyggnad med fokus på judiskt material kopplat till projektet *Traces of Existence*, som är ett projekt vid Judiska museet inom vilket samlingar vid andra museer utforskas med hjälp av Judiska museet. Genom

Traces of Existence har nya föremål, berättelser och perspektiv upptäckts och samlingar runt om i Sverige berikats med ny kunskap (Fried 2023; Gamstorp 2023:6). Endast fyra av de svarande institutionerna uppger att Förintelserelaterade material är prioriterade för vidare digitaliseringsinsatser. Dock nämner två av museerna att *Traces of Existence* kan leda till ökad digitalisering av material som rör Förintelsen i samband med att judiska material digitaliseras. Ett museum pekar på det faktum att digitalisering i regel sker utifrån öronmärkta pengar och särskilda projekt, vilket kan förmodas spegla förutsättningarna för många svenska museiinstitutioner. Även vid de workshops som genomförts med förstudiens arbetsgrupp har bristande ekonomiska resurser framkommit som en central begränsande faktor för att prioritera arbete med Förintelserelaterade material framför andra material.

Det finns flera faktorer som påverkar museernas förutsättningar att arbeta aktivt med kunskapsuppbyggnad, digitalisering, och tillgängliggörande av Förintelserelaterade samlingar. I de workshops som genomförts med förstudiens arbetsgrupp lyfts, vid sidan av begränsade ekonomiska resurser, framför allt två faktorer som upplevs som tydliga hinder: avsaknad av ämneskompetens rörande Förintelsen och Förintelserelaterade material samt utmaningar kopplade till etik och personlig integritet.

För att kunna identifiera Förintelserelaterade material i de befintliga samlingarna samt arbeta strategiskt med aktiv insamling behövs en större ämnesmässig kompetens än många museer besitter idag. Detta påverkar i hög grad möjligheterna att berika samlingarna genom kunskapsuppbyggnad kring objekten och deras kontext, och därmed även förutsättningarna att tillföra materialen relevant, konsekvent och tydligt sökbara metadata. Fortbildning av befintlig samlingsförvaltande personal rörande Förintelserelaterade frågor, material och begrepp, inte minst ur ett svenskt perspektiv, lyfts som ett tydligt behov. Här efterfrågas även en högre grad av samverkan med forskare, vilket både kan leda till berikad information och kunskap kring de specifika samlingarna och till kompetenshöjning hos museerna.

Museernas arbete med Förintelserelaterade material påverkas i hög grad av utmaningar kopplade till etiska perspektiv och personlig integritet. Osäkerhet rörande vilka material som kan upplevas som integritetskränkande eller på andra vis för känsliga eller explicita till sitt innehåll påverkar i vilken mån samlingar tillgängliggörs för allmänheten. I vissa fall finns digitaliserade material som inte gjorts publikt sökbara ännu, eftersom det saknas beslut kring hur de ska hanteras (Thor Tureby och Wagrell 2020b). Ett sätt att hantera extra känsliga material är att enbart tillgängliggöra metadata rörande exempelvis bild- eller arkivmaterial för allmänheten, medan det krävs ett fysiskt samlingsbesök för att få tillgång till materialet i sin helhet.

Flera museer i förstudien lyfter även utmaningar kopplade till tillgängliggörande av namn och andra personuppgifter, bland annat i relation till GDPR-lagstiftningen. Viktigt för museer att känna till är att det i punkt 158 i EU:s dataskyddsförordning anförs att medlemsstaterna bör ha ”rätt att föreskriva att personuppgifter får vidarebehandlas för arkivering, exempelvis i syfte att tillhandahålla specifik information om politiskt beteende under tidigare totalitära regimer, folkmord, brott mot mänskligheten, särskilt Förintelsen, eller krigsförbrytelser”.⁷ Punkt 158 innebär alltså en möjlighet till undantag från den allmän dataskyddsförordningen, GDPR, i förhållande till Förintelsen. Dokumentet *IHRA Guidelines* från 2021 är framtaget bland annat som stöd för att identifiera vilka Förintelsematerial som kan omfattas av detta undantag.

Andra etiskt problematiska eller utmanande frågor som identifierats inom förstudien rör bland annat i vilken mån material kopplade till förövarperspektiv bör samlas in och hur sådana material i så fall ska tillgängliggöras (se figur 7), samt äldre begrepp som tidigare använts men som idag uppfattas som nedsättande eller kränkande. Äldre begrepp kan vid en digitalisering vara olämpliga att applicera som beskrivande termer för objekt, men speglar museets och samhällets historiska uppfattningar (jfr Laskar 2019:79–81). I antikvariskt och historiskt intresse samt ur forskningshänseende är det önskvärt att sådan historik bevaras snarare än tvättas bort, men på sätt som tydligt separerar den från beskrivande metadata rörande objekten. Det saknas dock strategier för hur detta ska hanteras. En annan utmaning som lyfts inom förstudien är hur givares eventuella önskemål om anonymitet och andra förbehåll bör, och i olika förvaltningssystem kan, hanteras vid digitalisering och tillgängliggörande av material.

Figur 7. En sigillstamp med det nazityska vapnet i form av en örn som i klorna håller en krans som omsluter ett hakkors. Sigillstampen har använts vid det tyska konsulatet i Helsingborg någon tid under 1933–1945. Efter kriget skänkte den då före detta tyska konsuln i Helsingborg, Ivar P:son Henning, sigillstampen till Helsingborgs museum (inventarienummer HeM 2235-46). Inom förstudiens arbetsgrupp utgjorde sigillstampen ett exempel för diskussioner om material med nazikoppling och -symbolik bör samlas in av museer och hur material av sådant slag i så fall bör tillgängliggöras. Inget absolut svar kan ges för någon av frågorna, utan det viktiga är att se till sammanhanget för respektive museum och att vid eventuellt tillgängliggörande kontextualisera objektet och inte lämna det okommenterat. Foto: Gunnar Dahlgren, Helsingborgs museum (alla rättigheter förbehållna, publiceras med tillstånd av Helsingborgs museum).

3. Digitalisering av Förintelserelaterade material

Att strukturera och organisera information är en väsentlig del av museiprofessionen. Ursprungligen var systemen analoga i form av kataloger, register och katalogkort. Praktiken var allmänt spridd men hur registren ordnades och vilka uppgifter som registrerades bestämdes inom det enskilda museet. En anvisning om museivård för mindre museer och privatsamlingar från 1917 lyfte fram att nomenklatur var ”ett svårlöst problem” och att:

Mycket är redan vunnet, om man i ett och samma museum lyckas ge samma benämning åt föremål av samma slag. Begäran kan synas enkel, men i praktiken har det visat sig svårt att genomföra. Att sedan få olika museer att ena sig om en enhetlig terminologi är ett ännu knappt i fjärran hägrande mål (Ambrosiani 1917:12).

Under 1940-talet diskuterades behovet av en gemensam överenskommen terminologi, men det var egentligen först i samband med den nomenklaturundersökning som leddes av Nordiska museet under 1960-talet som ett svenskt klassificeringssystem för kulturhistoriska samlingar togs fram. År 1973 gavs en svensk översättning av *Outline of Cultural Materials* (OCM) ut, kallad *Översikt över kulturinventariet* (Wittgren 2013:111–117).

Under 1960-talet började en del svenska museer även använda digitala system och program för att effektivisera och ytterligare standardisera dokumentationen. Med hjälp av dataprogrammet Corsair II, som Försvarets forskningsanstalt utvecklat, tog Nordiska museet och Skoklosters slott fram en metod för att överföra katalogkortsuppgifter till hålkortsremсор som sedan matades in i en dator (Bergengren 1971). I samband med det togs en särskild registreringsblankett fram, ”Skoklosterblanketten”, som i under lång tid kom att användas som en informell nationell standard för digital registrering av kulturhistoriska samlingar vid många svenska museer (Andersson 2012). Under det följande decenniet skapades flera samordningsinitiativ kring gemensamma standarder för registrering och databehandling, till exempel SAMOREG:s (den statliga ut-

redningen *Samordnad dokumentation av museernas föremåls- och bildsamlingar*) blankett för minikrav vid registrering och INSAM:s (samarbetsorganisationen *Informationssystem i samverkan vid svenska museer*) datamodell SWETERM (SOU 1996:141; Wittgren 2013:27, 111, 224). I detta landskap utvecklades olika databaser och förvaltningssystem internt på enskilda museer, vilka anpassades efter de traditioner som tillhörde det egna museets inriktning.

Den brittiske fysikern och programmeraren Tim Berners-Lee skapade 1989 grunden för World Wide Web och fyra år senare släpptes rättigheterna till World Wide Web fria.⁸ Detta innebar med tiden möjlighet att tillgängliggöra information i museers samlingsförvaltningssystem publikt på internet liksom att sammanlänka information från olika system. Ett exempel i Sverige är Livrustkammaren, Skokloster slott och Hallwylska museet som 2008 migrerade museernas data till ett gemensamt förvaltningssystem, MuseumPlus, och 2011 publicerade detta via sin webbplats (Andersson 2012).

År 2008 utvecklade Riksantikvarieämbetet en svensk nationell aggregator för kulturarvsinformation – K-samsök.⁹ Tjänstens applikationsprogrammeringsgränssnitt (API) är publikt och öppet, vilket tillåter att externa utvecklare och användare kan skapa egna applikationer och tjänster som återanvänder och tillgängliggör svenska kulturarvsdata. Med lanseringen av en gemensam kulturarvsplattform harmoniserades data i olika samlingsförvaltningssystem på ett praktiskt och handfast sätt, även om det digitala landskapet för kulturarvsinformation fortfarande är variationsrikt och spretigt (se t.ex. Fernstål 2021 angående Förintelserelaterade material). K-samsök har dock bidragit till att digitaliseringen av svenska museisamlingar blivit alltmer samstämmig i takt med att fler parter matchar sin data till K-samsöks gemensamma protokoll, vilket är obligatoriskt för att kunna leverera data.

Hur ser digitaliseringen av Förintelserelaterade material ut idag? Och vilka behov och möjligheter finns rörande vidare digitaliseringsarbete? Med grund i svaren på dessa frågor, som diskuteras nedan, har vi inom förstudien tagit fram en vägledning för museer att använda vid digitalisering av Förintelserelaterade material. Vägledningen presenteras längre fram i detta kapitel och vi vill med den bidra till möjligheterna för museer att arbeta med digitalisering av Förintelserelaterade material på ett strukturerat vis och att länka samman data om material som finns i olika samlingar. Först ges dock en bakgrund till museisamlingar och digital infrastruktur, eller det digitala landskapet.

Museisamlingar och FAIR-principerna

K-samsök utgör en central nod för svenska digitaliserade museisamlingar. I slutet av 2021 var cirka 64 procent av länsmuseum och 60 procent av centralmuseum anslutna till aggregatorn (Ambrosiani och Larsson 2022). Att ansluta en kulturarvsinstitutions samlingsförvaltningssystem till K-samsök är frivilligt och kostnadsfritt, men anpassningen till K-samsöks krav kan kosta i tid och resurser. K-samsök genomgår då denna rapport skrivs en omfattande utvecklingsprocess där datamodell och protokoll ska byggas om och anpassas efter mer internationell standard och den tekniska infrastrukturen ska moderniseras. Ambitionen är att skapa en modernare och mer hållbar struktur men också att sänka trösklarna så att fler kan leverera data till plattformen. En målsättning är att även kulturarvsdata från andra system än de etablerade samlingsförvaltningssystemen ska kunna levereras till en framtida version av K-samsök, under förutsättning att data är publicerade i strukturerade och öppna format och kan matchas mot den nya datamodellen. En annan målsättning med utvecklingsarbetet är att K-samsök ska kunna stödja anslutna institutioner i att både länka samman och berika sina data (*K-samsök produktstrategi version 3.0* 2023; muntlig information Maria Carlsson 2023).

När Tim Berners-Lee lade grunden till World Wide Web och dess infrastruktur etablerades även standarder för hur digital information ska delas på internet, vilket visualiseras med hjälp av en ”stjärnmodell” i fem steg (se figur 8).¹⁰ Detta är den gängse standarden för länkade öppna data som bör appliceras för att semantiskt länka samma information på webben. Modellen har lyfts fram som princip för hantering och publicering av svenska kulturarvsdata, bland annat via samordningssekreteriatet Digisam (*Rekommendation för öppna data* 2015).

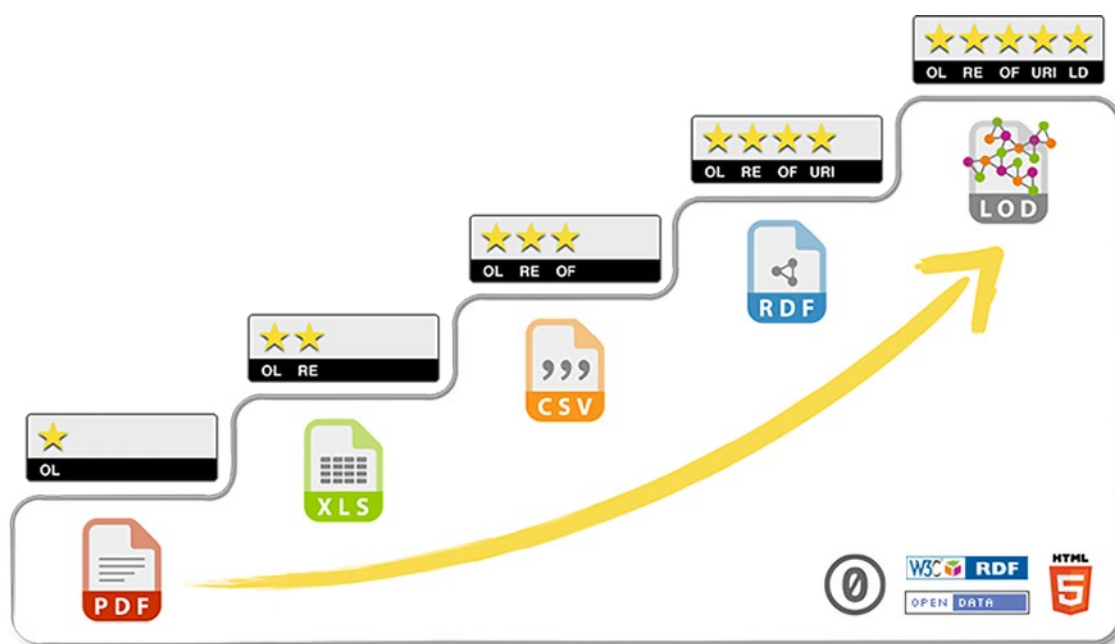
Även i andra samlande dokument lyfts prioritering av och fokus på öppna data och länkade öppna data fram som en viktig nationell strategi, till exempel i Digisams *Vägledning till ett sammanlänkat kulturarv* från 2021 och i Riksantikvarieämbetets *Nationell strategi för digitalt kulturarv*, som publicerades i juni 2024.

Målsättningen om öppna data utgör även grunden till de internationella FAIR-principer för forskningsdata som togs fram 2016.¹¹ Principerna ger en vägledning för hur data görs användbara, för maskiner och i förlängningen därmed även människor, genom att vara sökbara (*Findable*), tillgängliga (*Accessible*), interoperabla (*Interoperable*) och återanvändningsbara (*Reusable*) (Wilkinson et al. 2016; se även Vetenskapsrådets *Kriterier för FAIR forskningsdata* 2018). Principerna har tagits fram med forskningsdata i fokus men kan även appliceras på kulturarvsdata eller andra digitaliserade material (se t.ex. Ambrosiani och Larsson 2022; Larsson och Bornsäter 2023; se också Summanen 2021). Att på ett medvetet och strukturerat vis arbeta utifrån FAIR-principerna vid

digitalisering av museisamlingar är vidare ett viktigt led i att forskning som utgår från desamma i sin tur kan generera FAIR data i enlighet med målen om öppen vetenskap.¹²

För kulturarvssamlingars vidkommande kan principerna i korthet sägas innebära att data (såsom digitala objekt) bör vara:

- beskrivna med rika, standardiserade metadata, ha beständiga identifierare och vara enkelt sökbara på webben (*Findable*)
- tillgängliga via betrodda och öppna digitala plattformar samt åtkomliga utifrån principen ”så öppen som möjligt och så begränsad som nödvändigt”, i relation till exempelvis personuppgifter eller annan känslig information (*Accessible*)
- tydligt beskrivna med definierade termer, om möjligt via kontrollerade vokabulärer som möjliggör jämförbarhet, samt med strukturerade beskrivningar av relationer mellan olika dataobjekt (*Interoperable*)
- försedda med tydlig och strukturerad information rörande licensiering och andra villkor för vidare användning (*Reusable*).

Figur 8. Tim Berners-Lees så kallade stjärnmodell (PDM). Trappstegen med antal stjärnor innebär:

- ★ Gör din data tillgänglig på internet i valfritt format men under öppen licens.
- ★★ Tillgängliggör informationen som strukturerad data (t.ex. Excel istället för en skannad bild av en tabell).
- ★★★ Tillgängliggör informationen i ett icke-proprietärt öppet format (t.ex. CSV istället för Excel).
- ★★★★ Använd URI:er (globalt unika identifierare) för att identifiera digitala objekt så att andra kan peka mot din information.
- ★★★★★ Länka din data till annan data för att skapa sammanhang.

Digitalisering av Förintelserelaterade material

I en kartläggning av Förintelserelaterade material vid svenska kulturhistoriska museer 2021 konstaterade Lotta Fernstål att det är något av ett detektivarbete att hitta relevanta material i publika samlingssystem (Fernstål 2021). Sökning på 'Förintelsen' gav främst resultat i Judiska museets samling, medan andra begrepp som användes för att hitta material var bland annat koncentrationsläger, koncentrationslägret, koncentrationslägerfångar, krigsfångar, överlevande, överlevare, vita bussarna, vita bussar, vit buss, vita båtarna, vita båtar, vit båt, vita fartygen, vita fartyg, Kristallnatten (pogrom gav ej träffar), davidsstjärna, getto, ghetto, skyddsbrev, skyddspass, Raoul Wallenberg samt Folke Bernadotte. Att olika begrepp behöver användas har att göra med materialens karaktär (även om det vore önskvärt att slippa använda olika former och stavningar för samma begrepp), men "hittbarheten" skulle kunna underlättas om Förintelserelaterade material i olika samlingar var mer strategiskt sammanlänkade.

I syfte att undersöka hur Förintelserelaterade material är digitaliserade, utöver att olika begrepp och termer används, efterfrågade vi i den enkät som ovan presenterades även information rörande digitalisering. I enkäten ombads de svarande att grovt uppskatta de Förintelserelaterade materialens digitaliseringsgrad utifrån parametrar som speglar olika nivåer av digital tillgänglighet och sökbarhet. Vi efterfrågade för de fyra materialkategorierna föremål, fotografier/bilder, arkiv/dokument samt ljud och film uppskattningar av andel objekt med digital registerpost, digital dokumentationsbild/media, unika beständiga identifierare, flerspråkiga metadata, länkar till auktoritära vokabulärer, maskinläsbar text, avskrifter/undertexter och beskrivna bildmotiv. Vi frågade också hur stor andel av materialet som finns publicerat på publik plattform (en sammanställning av undersökningens centrala resultat återfinns i bilaga 1).

Flera museer betonade i sina enkätsvar svårigheter med att eftersöka Förintelserelaterade material i sina samlingar, med hänvisning till bland annat låg digitaliseringsgrad och bristfälliga metadata. Exempelvis kommenterar ett museum att de förvaltar cirka en miljon fotografier vars metadata ofta är bristfällig. Ett annat museum skriver att:

Föremål eller material som innehåller de efterfrågade sökorden kan förekomma någonstans i museets samlingar eller arkiv men det är inte möjligt att gå igenom allt i detalj för att hitta dessa eventuella spår, det vill säga för arkivens del läsa varje sida från rätt tidsperiod till exempel. Det finns inget i arkiven eller samlingarna som har något av sökorden angivna som metadata idag.

Resultatet från enkäten visar oavsett svårigheter en stor variation i uppskattad grad av digitalisering. Högst andel digitala registerposter återfinns i kategorierna föremål och fotografier/bilder, vilka även är de kategorier som i högst utsträckning har digital dokumentationsbild/media och är publicerade på publika plattformar. För kategorierna arkiv/dokument samt ljud och film uppskattas andelen objekt med digital registerpost vara betydligt lägre – inte minst gäller detta registerposter för enskilda arkivobjekt/dokument eftersom det ofta enbart är arkivförteckning eller -bestånd som registrerats. Dessa kategorier har även lägre andel poster med digital dokumentationsbild/mediafil och är i begränsad omfattning publicerade på publika plattformar.

Andelen objekt med digitala registerposter sammanfaller grovt sett med andelen objekt med beständiga identifierare, såsom URI (Uniform Resource Identifier) eller GUID (Globally Unique Identifier), vilka tycks ha kommit att bli väl etablerade inom den digitala samlingsförvaltningen.

Att registrera flerspråkiga metadata eller länka data till auktoritära vokabulärer (d.v.s. till termer som är försedda med beständiga identifierare), förefaller utifrån enkätsvaren göras i begränsad omfattning. Flerspråkighet är även kopplat till vilket samlingsförvaltningssystem/publik plattform som används. Ett museum anger i en kommentar att DigitaltMuseum översätter ledorden till engelska, hela texter går att översätta till text eller uppläst text till valfritt språk via Google.

Den utökade enkät som besvarades av museiorganisationerna i förstudiens arbetsgrupp rymde fördjupade frågor om länkade öppna data och auktoritära vokabulärer. Frågorna rörde vilka typer av koncept samt vilka kontrollerade auktoritära vokabulärer som används. Sammanställningen visar att Förintelse-relaterade objekt i dagsläget endast i begränsad omfattning länkas till auktoritära vokabulärer. Vid de fyra museer där auktoritära vokabulärer används finns en variation i vilka material som omfattas, vilka koncept som länkas samt vilka vokabulärer som används. Sammanfattat länkas endast en begränsad del av metadatan vid de olika museerna. Vokabulärer som anges är Kulturarvsdata, KulturNav, Wikidata, Kungliga bibliotekets Svenska ämnesord och amerikanska Library of Congress Subject Headings (LCSH). Ett museum anger även att de använder det kodbaserade klassifikationssystemet Outline of Cultural Materials (OCM). Länkning till auktoritära vokabulärer omfattar, i varierande utsträckning, koncept kopplade till termer, aktörer, händelser, tidsperioder och platser. Det bör noteras att avsaknad av länkade öppna data till viss del är systemberoende. Föremålsförvaltningssystemet Sofie (v.8) erbjuder idag inte möjligheter att arbeta med externa auktoriteter, vilket påtalas i ett av enkätsvaren. En genomgång av museernas interna term- och namnlistor visade även att det

generellt saknas relevanta begrepp som kan visa på kopplingar till Förintelsen och relaterade koncept.

Behov och möjligheter

Sammanfattningsvis visar enkätundersökningen att det finns omfattande behov av såväl nydigitalisering som uppdatering och berikning av befintliga digitaliserade material för att kunna uppnå visionen om tillgängliga samt gemensamt sökbara och sammanlänkade Förintelserelaterade samlingar. Inte minst rör detta kategorin arkiv/dokument, inom vilken material ofta är digitalt registrerade enbart på arkiv-, serie- eller volymnivå. Det innebär även att det ofta är svårt att identifiera och beskriva ett specifikt koncept eller person kopplad till ett enskilda arkivdokument. För såväl arkiv/dokument som ljud och film finns även stora behov av att generera maskinläsbar information i form av exempelvis transkriberad text.

I flera avseenden finns dock redan etablerade arbetssätt att ta fasta på. Beständiga identifierare används i hög utsträckning inom den digitala samlingsförvaltningen, även om det ur ett (FAIR) forskningsperspektiv bör nämnas att dessa kan vara utmanande att lokalisera på publika plattformar (se Ambrosiani och Larsson 2022). Vidare länkar flera museer idag delar av sin data till auktoritetsposter, vilket visar att det finns såväl ambition som teknisk kompetens att ta tillvara. I de workshops som genomförts inom förstudiens arbetsgrupp har snarare brist på ekonomiska och tidsmässiga resurser lyfts som det största hindret för att arbeta mer omfattande med externa auktoriteter i allmänhet (i de fall samlingsförvaltningssystemet möjliggör sådana länkningar). För Förintelserelaterade begrepp identifierades i arbetsgruppen vidare avsaknad av ämneskompetens och relevanta samlade vokabulärer som tydliga hinder för en konsekvent digitalisering.

Vad gäller föremål och fotografier/bilder används redan flera standarder och auktoritära vokabulärer, medan metadata för arkiv/dokument i större utsträckning är ostrukturerad och i fritextformat. Arbetsgruppen identifierade också att de standarder och klassifikationssystem som används av museer är många, olika och i flera fall omoderna. Samtidigt är många av de begrepp vi knyter till Förintelsen idag både nya och föränderliga och förekommer därmed inte i katalogiseringsuppgifter som är äldre än begreppen själva. En utmaning här är att databasposter och kataloger sällan uppdateras eftersom registervård, städning i vokabulärer och länkning mot auktoriteter sällan prioriteras i den löpande verksamheten utan framför allt sker i samband med särskilda satsningar eller projekt.

Vad gäller tillgängliggörande av samlingarna finns även systemrelaterade utmaningar. Funktionalitet rörande länkade öppna data i relation till Sofie (v.8) har nämnts ovan. Utöver detta har det i förstudien lyfts att vissa system saknar förutsättningar för publicering av ljud- och filmmaterial på publika plattformar.

En resurs som inte tas upp i enkätsvaren är den internationella webbplatsen EHRI Portal, som drivs av det EU-finansierade European Holocaust Research Infrastructure (EHRI).¹³ Även om Sverige i dagsläget inte är medlem i EHRI kan svenska institutioner publicera sin data på EHRI Portal. EHRI Portal fokuserar enbart på Förintelserelaterade material och erbjuder stöd i form av bland annat flera vokabulärer. Här saknas svenska översättningar, men viss flerspråkighet finns. I skrivande stund är dock endast en bråkdel av datan länkad till andra auktoriteter, då främst Wikidata och Yad Vashem.¹⁴ Eftersom flera koncept även saknar beständiga identifierare är mycket av materialet på EHRI Portal inte lämpligt att länka till, och det uppfyller inte FAIR-principerna. EHRI Portal är dock under utveckling och det finns potential att portalens resurser utvecklas mer mot länkade öppna data och att dess vokabulärer då kan länkas samman med svenska museibegrepp.

Vägledning – bearbetning och länkning av data om Förintelserelaterade material

Med målet att bidra till möjligheter att digitalisera och sammanlänka Förintelserelaterade material har vi inom förstudien tagit fram en vägledning för att underlätta för museer att göra information om sådana material mer synkroniserad och samstämmig. Vägledningen är tänkt att fungera som ett stöd och ett ramverk för att katalogisera samlingar, välja passande och relevant metadata, helst i form av etablerade kontrollerade vokabulärer och auktoriteter, och samtidigt förenkla sökbarheten för användare utanför museerna. Den är även formulerad med hänsyn till K-samsöks pågående utvecklingsprocess, vilken bland annat innebär modernisering av den tekniska infrastrukturen och sänkta trösklar för leverans av data (se ovan).

Vägledningen har tagits fram utifrån resultat i enkätundersökningen och genom workshops med museerna i förstudiens arbetsgrupp. Workshopformatet inbegrep bland annat en fördjupad nulägesanalys över museisamlingars metadata och deras förutsättningar och begränsningar, inte minst utifrån den i enkäterna identifierade frånvaron av koncept och termer relaterade till Förintelsen (se figur 9). Vägledningen har tagit fasta på hur arbete med Förintelserelaterade samlingar kan ske strategiskt för att göra datan öppen, tillgänglig och länkbar. Rekommendationerna är kompatibla med FAIR-principerna, då de förutom att

syfta till att göra data öppen och korrekt licensierad även säkerställer att datan blir sökbar samt går att återfinna och återanvända tack vare öppna dataformat.

I vägledningen formuleras fem rekommenderade steg för att analysera, beskriva, publicera och sammanlänka kulturarvsinformation som är relevant för Förintelserelaterade material (se figur 10). De fem stegen kompletteras med en beskrivning av den tidigare presenterade stjärnmodellen som illustrerar hur digital information kan delas på internet. Det är en fördel om den ämnesspecifika bearbetningen sker simultant med den tekniska hanteringen av Förintelserelaterad data. Vägledningen fungerar därmed både som en *modell* för datahantering och en *vägledning* för hur organisationer kan länka samman sina samlingar. Tillgängliggörande av museisamlingar är, åtminstone i idealfallet, en kontinuerlig process där information adderas och uppdateras löpande; vägledningen ska därmed inte läsas som att ett steg är definitivt avklarat när nästa tar vid, utan arbete kan pågå inom flera steg samtidigt. Detsamma gäller även relationen mellan vägledningens två block. De kan utföras och utvecklas parallellt oberoende av varandra. Eftersom rekommendationerna kring publicering och tillgängliggörande av öppna data enligt stjärnmodellen är vedertagna fokuserar vi i det följande på att förklara de ämnesspecifika fem stegen mer detaljerat.

Vägledningens tre första steg är viktiga förutsättningar för att kunna leverera välstrukturerade data till K-sök och därmed koppla samman Förintelse-relaterade material i svenska samlingar.

Figur 9. Ordmoln som illustrerar exempel på termer och koncept som skulle kunna identifiera museiojekt som Förintelserelaterade, framtaget via det digitala verktyget Mentimeter vid en workshop med förstudiens arbetsgrupp. Flera begrepp som fångades upp används redan av olika museer, dock framför allt i fritexter.

Figur 10.

Steg 1 utgår från behovet av god sakkunskap rörande Förintelserelaterade ämnen och material såväl som tekniskt kunnande och betonar vikten av kompetensutvecklande insatser, där så behövs, redan i ett tidigt skede av processen. Samverkan med forskare och företrädare för de judiska och romska minoriteterna liksom mellan olika museer kan här vara fruktbart sätt att öka eller uppdatera den ämnesrelaterade kunskapen och samtidigt ta tillvara olika gruppers behov och perspektiv.

I **steg 2**, som inbegriper identifiering av Förintelserelaterade material i samlingarna, kan med fördel denna rapportens diskussion om vad sådana material kan vara användas som stöd för att avgöra vilka material som kan inkluderas (se kapitel 2). Här är det sällan tillräckligt att enbart lita sig mot katalogiserad information rörande objekten, även om samlingarna är digitaliserade i sin helhet. Vår förstudie har visat att befintliga metadata ofta är otillräckliga även om centrala nyckelord appliceras vid sökningarna, inte minst riskerar material med mindre uppenbar koppling till Förintelsen att förbises. I detta steg identifieras även vilka behov som finns av digitalisering av såväl nya registerposter och media som berikning och uppdatering av befintliga data. Detta bör även inkludera behov av att koppla maskinläsbara metadata, såsom transkriberad text eller bildtexter, till olika media.

Steg 3 inbegriper flera aspekter där Förintelserelaterade material ofta är behäftade med särskilda utmaningar. Det är en stark rekommendation att redan i ett tidigt skede ta fram en strategi för hur institutionen ska ta sig an och bearbeta samlingarna samt de juridiska och etiska aspekter som medföljer. Eftersom Förintelserelaterade material oftast är från modern tid bör det finnas policydokument som beskriver hur institutionen hanterar upphovsrätt, personuppgifter och skrämmande eller etiskt utmanande material, och vilka data som utifrån dessa aspekter inte kan hanteras som öppna data. Det rekommenderas även att formulera katalogiseringens ambitionsnivå och omfattning, där en central aspekt är att identifiera vilka vokabulär och termer som är relevanta för olika material och koncept och i vilken utsträckning materialet kan förses med strukturerade metadata i stället för (eller som komplement till) fritexter. Även i detta steg rekommenderas samverkan och samråd med forskare, experter och berörda grupper för att säkerställa att data är så korrekt som möjligt och att relevanta grupper ges möjlighet till inspel och dialog. Stöd och inspiration kan även inhämtas från institutioner med liknande samlingar.

I **steg 4** anges K-samsök som den aggregator genom vilken Förintelserelaterade samlingar kan göras gemensamt sökbara. Genom att ansluta sig och leverera metadata till K-samsök, vilket i framtiden förväntas vara möjligt för fler och mer varierade användare än idag, finns potential att samla en stor mängd Förintelserelaterade material på en nationell nivå. Dessa möjligheter förstärks ytterligare av att portalen Alvin som tillgängliggör digitaliserade samlingar, inte minst biblioteks- och arkivsamlingar från universitetsbiblioteken i Uppsala, Lund och Göteborg, utvecklat en port för att på sikt kunna leverera data till K-samsök (Ambrosiani och Larsson 2022:176).

Steg 5 syftar till att koppla samman information om den egna samlingen med andra samlingar och kulturarvsdata som länkade öppna data. Utifrån perspektivet Förintelserelaterade samlingar finns begrepp inom flera typer av koncept där det är relevant att länka samman data genom auktoritära vokabulärer och andra auktoritetsposter, till exempel aktörer, historiska händelser, platser och termer som sakord och material. Här finns dock stora utmaningar i att, med utgångspunkt i karaktären hos Förintelserelaterade material i svenska museisamlingar, identifiera vilka begrepp och auktoriteter som är relevanta samt att identifiera eventuella luckor där definierade auktoriteter saknas. Det är värt att notera att användandet av länkade öppna data inte nödvändigtvis behöver

vara förenat med ökade resursbehov. Med gemensamma rekommendationer för länkade data som relaterar till Förintelsen kan behovet av fritextförklaringar minska och därmed potentiellt även den tid som den enskilda institutionen behöver avsätta för katalogisering. I dagsläget finns dock inga sådana svenska strukturer på plats, varför detta kan konstateras vara ett utvecklingsbehov.

4. Enskilda arkiv och samlingar med Förintelserelaterade material – digitalisering och samarbetsmöjligheter

Förintelserelaterade material finns vid flera museer och arkiv i Sverige men insamling och dokumentation av bland annat vittnesmål från överlevande har sedan tiden för andra världskriget till stor del skett av andra aktörer än minnesinstitutioner, till exempel av forskare, journalister, föreningar och privatpersoner. Sådana material finns vid bland annat Judiska museet, Riksarkivet samt universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala. Relevanta material finns även i arkiv vid till exempel judiska församlingar och föreningar, exempelvis rörande hjälpverksamheter eller annat kring och under andra världskriget (för olika slags material, se Rudberg 2020; Thor Tureby och Wagrell 2020a; Heuman och Rudberg (red.) 2021). Sannolikt finns material även hos privatpersoner, även om exakt kunskap om förekomsten av detta saknas då ingen systematisk kartläggning har gjorts (Rudberg 2020:244; Thor Tureby och Wagrell 2020a:39). Viktiga är även romska föreningar som kan ha till exempel fotografier eller vittnesmål av överlevande i Sverige eller i andra länder och dokumentation av arbete med kunskapsinsamling och kunskapsspridning rörande romer under Förintelsen. Även vid till exempel hembygdsföreningar kan relevanta material finnas, exempelvis fotografier från hjälpverksamhet eller mottagande av överlevande vid krigets slut.

Till visionen att svenska Förintelserelaterade samlingar på sikt ska vara gemensamt sökbara och sammanlänkade kan även Förintelserelaterade material i enskilda arkiv och samlingar adderas. Med enskilda arkiv avses information som inte tillhör det offentliga, till exempel från föreningar, trossamfund, privatpersoner och släkter.¹⁵ Till detta lägger vi samlingar då det på liknande vis kan finnas föremål som är av relevans hos till exempel privatpersoner eller organisationer av olika slag. Gemensam sökbarhet och sammanlänkning av material i museisamlingar skapas genom samlingsförvaltningssystem och K-samsök (se kapitel 3). Att köpa in och långsiktigt förvalta samlingsförvaltningssystem är dock både kostsamt och resurskrävande och kan därmed vara svårt för till exempel föreningar eller församlingar. Det finns emellertid möjlighet till digitali-

sering och tillgängliggörande av material i enskilda arkiv och samlingar genom samarbete med museer. Som exempel presenteras nedan ett sådant samarbete mellan Romska Kulturcentret i Malmö och Hälsinglands museum. Projektet Romska bilder rör historiska fotografier. Temat rör inte specifikt folkmordet på romer under andra världskriget, även om fotografier av överlevande finns i det digitaliserade materialet.

Efter presentationen diskuteras möjligheter som kommande utveckling av K-sök kan innebära för enskilda arkiv och samlingar, liksom även eventuella begränsningar.

Romska bilder – ett samarbete mellan Romska kulturcentret i Malmö och Hälsinglands museum

Romska Kulturcentret i Malmö (RKC) äger en inredd vagn som romer bodde i under 1940- och 1950-talet i Sverige. Vagnen används i utställningar och programverksamhet. Sommaren 2014 ställdes vagnen ut vid Hälsinglands museum och visades av Monica Caldaras från RKC. En av besökarna var en dam som hade tagit med sig ett fotoalbum för att visa ett fotografi av henne själv och Monica Caldaras som barn. Fotografiet var taget på 1940-talet vid ett besök på det tivoli som Monica Caldaras far drev. Detta väckte en idé hos Gunilla Stenberg, dåvarande chef vid Hälsinglands museum, att museet och RKC skulle kunna vända sig till allmänheten för att efterlysa fler fotografier av romer i privata fotoalbum, inledningsvis i Hälsingland. Så småningom utvecklades detta till projektet *Romska bilder*, i vilket RKC och Hälsinglands museum samarbetar kring insamling och digitalisering av fotografier:

Alla människor har rätt till sitt kulturarv och sin historia. Vårt gemensamma kulturarv delas av alla och det måste därför inkludera fler, särskilt grupper och människor som gjorts mer eller mindre osynliga i historien. För att synliggöra romernas del i det svenska kulturarvet genomför Hälsinglands Museum och Romska Kulturcentret i Malmö nu en räddningsinsats genom att samla in, bevara och tillgängliggöra fotografier från den romska resandetiden, det vill säga fram till ungefär 1960-talet.¹⁶

Detta samarbete beskrivs här, med utgångspunkt i samtal och intervju med Erland Kaldaras vid RKC och Joel Bergroth vid Hälsinglands museum. Frågorna rörde bland annat rollfördelning och ansvarsområden inom *Romska bilder*, lösning för RKC för att arbeta i museets samlingsförvaltningssystem,

långsiktig förvaltning av den digitala informationen och hur eventuellt känslig information hanteras digitalt.

Långsiktighet

Hälsinglands museum använder samlingsförvaltningssystemet Primus. En viktig fråga i bevarandet av den digitaliserade informationen inom *Romska bilder* är långsiktighet. *Romska bilder* har sedan 2015 drivits som, med Bergroths och Kaldaras uttryck, ”konstant löpande fast i projektform”, det vill säga som flera projekt ekonomiskt sett efter varandra. RKC är en ideell förening och eftersom det finns en risk inte enbart att projektmedel tar slut utan även att en sådan förening upphör att existera, är samarbetet med ett museum som kan förvalta det digitaliserade materialet långsiktigt i ett väl etablerat system som Primus av stor betydelse.

Samlingsförvaltningssystem är dock dyra. RKC har därför en underlicens till Primus via Hälsinglands museum, vilken är billigare men ger möjlighet att arbeta i systemet och ha tillgång till DigitaltMuseum där Primusposter visas publikt. En sådan underlicens har inte varit särskilt kostsam för RKC men har i gengäld krävt av Hälsinglands museum att till exempel fungera som teknisk support till RKC eftersom en underlicens innebär färre skyldigheter för KulturIT som äger och utvecklar Primus och DigitaltMuseum.

Digitalisering och publicering av fotografier inom *Romska bilder* påbörjades 2016. I skrivande stund visas omkring 700 digitaliserade fotografier inom *Romska bilder* via RKC på DigitaltMuseum (se figur 11).¹⁷

Figur 11. Fotografiet är ett exempel ur *Romska bilder*, DigitaltMuseum (objektnummer RKC-0430, Romska kulturcentret i Malmö). Motivbeskrivningen lyder: ”Strax utanför Enånger, invid vad som då kallades för 'Lars-Isaksbacken', fanns under 1900-talets första hälft en plats där romska grupper fick slå läger. Bilden är tagen år 1939 vid den dansbana som då fanns på platsen. Det är tyvärr inte känt vilka personerna på bilderna är.” Foto: Tekla Svensson (PDM).

Roller

Fler personer än Bergroth och Kaldaras har varit involverade i arbetet med *Romska bilder*, särskilt vid Hälsinglands museum. Men oavsett enskilda personers deltagande har tre roller varit viktiga för samarbetet, enligt Kaldaras och Bergroth: en teknisk roll, en bearbetningsroll samt en kunskaps- och dörröppnarroll. Teknisk roll innebär främst att bistå med teknisk kunskap om samlingsförvaltningssystemet och rollen finns på museet. Bearbetningsroll innebär bearbetning och utökning av informationen i de digitaliserade posterna. Denna roll finns på museet men innebär tätt samarbete med RKC rörande posternas innehåll (teoretiskt sett hade rollen kunnat finnas på RKC eller delats mellan museet och RKC eftersom RKC har tillgång till systemet, vilket också lyfts som en trygghet då det innebär möjlighet att arbeta med detta från båda organisationernas håll). Kunskaps- och dörröppnarrollen finns på RKC. Den innebär dels kunskap om motiv på fotografier, såsom till exempel situationer, platser, miljöer, personer och deras namn, dels möjligheter till nya kontakter och ytterligare insamling genom redan befintliga relationer och stort kontaktnät inom den romska minoriteten.

Ytterligare en roll att lyfta är insamlingsrollen. I det här fallet har Kaldaras, ofta men inte alltid i samarbete med museet, samlat in fotografier som har digitaliserats. Här är den så kallade dörröppnarrollen av stor betydelse. Fotografsamlingen tillhör alltså RKC, men digitaliseringen sker med hjälp av Hälsinglands museum. Det kan dock också nämnas att inom *Romska bilder* finns även digitaliserade fotografier som inte ingår i RKC:s samling, till exempel pressbilder från TT Nyhetsbyrå som ett särskilt avtal nåddes med angående rättigheter för publicering.

Etiska frågor

För RKC har det varit viktigt att identifiera platser och även personer. Att offentliggöra namn på identifierade individer kan dock vara känsligt. Inom *Romska bilder* har man därför valt att dokumentera sådan information i Primus men inte alltid synliggöra den i DigitaltMuseum, om det inte rör redan kända personer som till exempel Katarina Taikon och Rosa Taikon. Är någon, till exempel en forskare, intresserad av mer information om ett fotografi, får beslut om tillgång till informationen tas i respektive fall och det är RKC som i egenskap av samlingsägare avgör.

Andra etiska frågor rör termer och ordval, ibland även motiv. Fotografier kan vara tagna av, och ibland i sina ursprungliga sammanhang även beskrivna av, representanter ur majoritetsbefolkningen, till exempel i press, vilket kan medföra nedsättande perspektiv och ordval. Hur kan det hanteras vid digita-

lisering? Liksom ibland även val av ämnesord? Inom *Romska bilder* har man till stor del valt att arbeta med fritext för beskrivningar, vilket medför större möjlighet till kontextualisering och förståelse för till exempel eventuellt ned-sättande ord. Här bör det påpekas att en kontextualisering inte bör ersätta en registrering med standardiserade termer, helst i form av kontrollerade vokabulärer, eftersom dessa underlättar för såväl människor som maskiner att hitta, förstå och länka samman information. Dessa delar av en registrering bör snarare ses som komplementära.

Avtal

Insamling och digitalisering medför en del juridiska frågor. Kaldaras och Bergroth lyfter framför allt betydelsen av att i inledande skede skapa hållbara avtal för att hantera detta. Inom *Romska bilder* har följande avtal varit viktiga:

- avtal mellan organisationerna rörande samarbetet
- avtal för överlåtelse av bildmaterial till RKC
- avtal mellan RKC och organisation eller person som lånar ut material till RKC för reproduktion som sedan ingår i RKC:s bildarkiv och då kan användas fritt av RKC för till exempel publicering via DigitaltMuseum.

Vi ska inte gå in på avtalens innehåll eller juridiska detaljer här, utan enbart konstatera att det är viktigt att inför varje liknande samarbete se över avtal och juridiska frågor rörande samarbetet och till exempel rättigheter att publicera material och personuppgifter.

Möjligheter via ett utvecklat K-samsök

Romska bilder är ett exempel på hur en mindre organisation och ett museum kan samarbeta kring digitalisering av material i ett enskilt arkiv eller i en enskild samling på ett sätt som möjliggör både långsiktig förvaltning av den digitala informationen och att organisationen behåller inflytande över informationen vid det publika tillgängliggörandet. Samma möjlighet att länka dessa data finns som för material i museisamlingar, och även ur ett FAIR-perspektiv finns motsvarande potential för användbarhet och maskinläsbarhet (för FAIR, se kapitel 3). Det är dock en lösning som inbegriper viss kostnad för underlicens och teknisk support från museet samt personella och tidsmässiga resurser för att upprätthålla ett nära och kontinuerligt samarbete mellan de medverkande parterna. Lösningen förutsätter också att den mindre organisationen har tillgång till ett samlingsförvaltningssystem som Primus eller annat liknande system, oavsett licenstyp. Här kan den pågående utvecklingen av K-samsök komma

att leda till andra alternativ där tröskeln för tillgängliggörande av samlingsinformation är lägre, då en målsättning med den kommande versionen är att kunna inkludera kulturarvsdata från andra system än de etablerade samlingsförvaltningssystemen (se kapitel 3).

Vägledningen för bearbetning och länkning av data om Förintelserelaterade material som presenterades i kapitel 3 innehåller fem steg. De tre första stegen beskriver förutsättningar för att kunna leverera välstrukturerade data till K-samsök och är inte beroende av samlingsförvaltningssystem. Detsamma gäller de tre första nivåerna i stjärnmodellen. De är därmed användbara för att leverera data på andra vis om och när visionen att aggregatorn ska vara öppen för fler blir verklighet. I detta hänseende återstår dock flera frågor rörande K-samsöks framtida funktionalitet, eftersom utvecklingsarbetet ännu är i ett tidigt stadium.

En fråga rör möjligheter till tillgängliggörande av mediafiler såsom fotografier eller digitaliserade arkivmaterial, vilka de tekniska kraven för detta i så fall kommer vara, och därmed vilka förutsättningar mindre organisationer kommer behöva leva upp till. Detsamma gäller till exempel förutsättningar för att arbeta med kontrollerade vokabulärer och länkade data. Kort sagt finns flera utmaningar vad gäller mindre organisationers möjligheter att kunna publicera sin kulturarvsdata, inte minst på sätt som så långt det är möjligt är i enlighet med FAIR-principerna. För digitalisering och tillgängliggörande av Förintelserelaterade material i enskilda arkiv och samlingar kan således även fortsättningsvis samarbete mellan mindre organisationer och museer vara betydelsefullt.

5. Behov för museers arbete med och digitalisering av Förintelserelaterade material

Förstudieprojektet *Förintelsesamlingar – digitaliseringsbehov och forskningsperspektiv* har bland annat resulterat i exempel på vad Förintelserelaterade material kan vara, kunskap om hur digitaliseringen av sådana material ser ut när den här rapporten skrivs och en vägledning för bearbetning och länkning av data om Förintelserelaterade material. I det här kapitlet fångar vi i översiktlig form upp vad som i enkätsvar och workshopdiskussioner har framkommit som viktiga behov för museers arbete med och digitalisering av Förintelserelaterade material. Punkterna följer inte någon ordning av viktigast eller minst viktigt utan utgör gemensamt sex centrala behov. De kan till exempel utgöra underlag inför museers utvecklingsarbete av eller vidare satsningar på digitalisering av Förintelserelaterade material.

Följande behov har framkommit:

- **Tidsmässiga och ekonomiska resurser**

Ett hinder för många museers arbete med Förintelserelaterade material är resurser i form av tid och ekonomi. De flesta museer förvaltar samlingar som utgör en bredd av olika slags material. Att prioritera arbete med just Förintelserelaterade material blir därmed något av en konkurrensfråga olika material emellan. För bearbetning av tidigare digitaliserade Förintelserelaterade material, insamling och nydigitalisering krävs således tydligt avsatta resurser, både vid särskilda satsningar och vid kontinuerligt arbete.

- **Ett gemensamt ramverk kring vad som avses med Förintelserelaterade material**

IHRA Guidelines for Identifying Relevant Documentation for Holocaust Research, Education and Remembrance är ett viktigt dokument men i svenska samlingar kan ytterligare andra kategorier material finnas än vad som exemplifieras där. Vid undersökning av befintliga samlingar, liksom vid nyinsamling, uppkommer nya frågor kring vad som kan definieras som Förintelserelaterat. Som konstateras i kapitel 2 är det av betydelse att upprätthålla en levande diskussion kring vad Förintelserelaterat kan vara, både

inom respektive museum liksom museer emellan. Som utgångspunkt för en sådan diskussion föreslår vi att avsnittet *Förintelserelaterade material och andra centrala begrepp* i kapitel 2 används.

- **Ett nätverk eller etiskt råd för frågor som rör Förintelserelaterade material**

Praktiska frågor kan de flesta intendenten och antikvarier diskutera i redan befintliga nätverk, men ett nätverk eller etiskt råd efterfrågas för frågor som rör punkten ovan, diskussioner kring etiska perspektiv och frågor som på olika vis upplevs som svåra. Hur kan man tänka kring till exempel tillgängliggörande av fotografiskt material som visar högar med kroppar i ett koncentrationsläger? Kan material som lämnats in av en aktiv nazist visas? Hur kan personuppgifter hanteras för någon som identifierar sig med en minoritet och där hela förvärvet handlar om just den utsatthet personen i fråga känner? Vad faller under Washingtonprinciperna och Terezindeklarationen, och hur kan man gå till väga för att offentliggöra sådana material?¹⁸ (För internationell diskussion kring etiska frågor, se Grace och Marrison 2023.) I diskussionerna riktades blickarna för att ta ansvar för ett sådant nätverk eller råd mot Statens historiska museer med Sveriges museum om Förintelsen. Ett sådant initiativ behöver vara tydligt förankrat i aktuell forskning. Det bör nämnas att det, när den här rapporten skrivs, pågår flera projekt rörande etiska frågor, bland annat *Digitaliseringens etik. Föreställningar om Förintelsesamlingars sårbarhet* som drivs 2022–2025 av Malin Thor Tureby vid Malmö universitet (Thor Tureby och Wagrell 2020b) och *Att samla Förintelsens minnen i Sverige. Ett nätverk för transdisciplinära praktiker och perspektiv på samlingar, samlande och etik* som drivs av Britta Zetterström Geschwind 2023–2025 vid Statens historiska museer.¹⁹

- **Riktlinjer för digitalisering och utveckling av vokabulärer**

Digitaliseringsgraden för befintliga Förintelserelaterade material är generellt låg och metadata som används bristfälliga. Olika standarder och klassifikationssystem används och de är i flera fall omoderna i förhållande till att Förintelserelaterade begrepp kan vara både nya och föränderliga och därmed saknas i äldre katalogiseringsuppgifter. För bearbetning av material och nydigitalisering efterfrågas en gemensam systematisering av hur Förintelserelaterade material beskrivs, till exempel rörande tidigare användning av ett föråldrat språk med ord och uttryck som idag snarast framstår som nedvärderande. Vad för användbara termer finns? Kan befintliga vokabulärer utvecklas? Och hur kan en utveckling och uppdatering av termer och beskrivningar ske utan att historiken som speglar museihistoriska aspekter försvinner? Även här riktas blickarna mot Statens historiska museer med

Sveriges museum om Förintelsen för stöd och råd, och vi ser ett tydligt behov av att inkludera aktuella forskningsperspektiv.

- **Kunskapshöjning och samarbeten**

En faktor som av museianställda framhålls som ett hinder för kvalitativt arbete med Förintelserelaterade samlingar och digitalisering är avsaknad av ämneskompetens. De flesta museiintendenter hanterar en bredd av material och kan inte förväntas ha specialkunskaper om just Förintelsen. Trots att ämnet ingår i skolans allmänna kursplan krävs djupare kunskaper för att beskriva Förintelserelaterade material på ett sätt som gör det begripligt och sökbart. För sådana frågor efterfrågas kompetensutveckling och fortbildning, till exempel genom Sveriges museum om Förintelsen men en annan viktig möjlighet är samarbete mellan museer och forskare för kunskapshöjning utifrån de specifika samlingarnas karaktär. Samtidigt ställer den digitala utvecklingen nya krav på minnesinstitutionerna att förmedla kunskap till användarna om de möjligheter som följer med till exempel länkade öppna data, samt hur dessa kan användas i forskning eller andra sammanhang.

Minst lika viktigt både för museers kunskapshöjning och generellt vid arbete med frågor som rör Förintelsen är att involvera berörda parter och att arbeta med relationsbyggande. Både judar och romer utsattes för folk-mord, samt är idag erkända nationella minoriteter i Sverige inom vilka det finns överlevande och till dem efterlevande. Det ställer krav på museer att lyssna till dessa gruppers specifika behov och att möjliggöra delaktighet och medskapande.²⁰ Det har framgått i projektets diskussioner och workshoppar att man upplever ett behov av och en vilja att samarbeta med de berörda minoriteterna i förhållande till verksamheter som rör Förintelsen.

- **Internationalisering**

Som konstaterades i rapportens inledning var Förintelsen och dess konsekvenser för människor transnationella. I förstudieprojektet bakom den här rapporten har vi arbetat utifrån visionen att digitaliserade svenska Förintelserelaterade material i olika samlingar på sikt ska vara gemensamt sökbara och sammanlänkade. Utifrån det transnationella perspektivet är det även av betydelse att sträva efter en utveckling mot att samlingar i Sverige ska vara gemensamt sökbara och sammanlänkade med andra länders Förintelserelaterade material. Här utgör EHRI Portal, som nämndes i kapitel 3, en viktig plattform för svenska museer och arkiv att tillgängliggöra sina material internationellt. Forskningsinfrastrukturen EHRI syftar till att främja transnationell forskning och överbrygga fragmentariseringen av Förintelserelaterade samlingar. Svenska institutioner kan som nämnts

tidigare redan publicera sin samlingsdata på EHRI Portal. Ett svenskt medlemskap i EHRI skulle dock möjliggöra fler och djupare internationella forskningssamarbeten, vilket är något som även Vetenskapsrådet lyft i samband med sin redovisning av Klas Åmarks kartläggning av forskning om Förintelsen och antisemitism 2021 (Regeringskansliet dnr U2021/03712). Det bör också nämnas att EHRI, som sedan 2010 bedrivs i projektform, befinner sig i en implementeringsprocess mot att bli en permanent forskningsinfrastruktur från 2025.²¹

Noter

1. För mer om Wanda Lanzer, och den hjärtformade minnesboken på rapportens omslag, lyssna på *A Paper Heart for Wanda: an EHRI Podcast with Yael Fried*, podcastserie For the Living and the Dead: Traces of the Holocaust, <https://www.ehri-project.eu/podcast-episode-paper-heart-for-wanda> (länk kopierad 2024-01-16).

2. *Mottagandet*, Sigtuna museum, <https://www.sigtuna.se/kultur-och-fritid/kultur/sigtuna-museum--art/evenemang/evenemang/2021-12-22-mottagandet.html> (länk kopierad 2024-01-16).

3. Intervjuer m.m. vid Lunds universitetsbibliotek, *Witnessing genocide: Experiences of Nazi concentration camps*, <https://www.ub.lu.se/hitta/digitala-samlingar/witnessing-genocide>

Polski Instytut Źródłowy w Lund (PIZ) (The Polish Research Institute in Lund).

A presentation of the archives by Paul Rudny, *Witnessing Genocide*, The Polish Research Institute archive, <https://www.ub.lu.se/sites/ub.lu.se/files/2020-11/piz-eng-presentation.pdf>

Polska källinstitutets material i Alvin, <https://www.alvin-portal.org/alvin/resultList.jsf?faces-redirect=true&includeViewParams=true&query=The%20Polish%20Research%20Institute%20collection&searchType=EXTENDED&dswid=4935> (länkar kopierade 2023-12-12).

4. Material i Judiska museets samling, sökning 'Förintelsen', <https://digitaltmuseum.se/search/?q=F%C3%B6rintelsen&aq=owner%3F%3A%22S-JUD%22> (länk kopierad 2023-12-12).

5. European Parliament resolution of 15 April 2015 on the occasion of International Roma Day – anti-Gypsyism in Europe and EU recognition of the memorial day of the Roma genocide during World War II, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0095_EN.html (länk kopierad 2023-10-15).

6. Läger för *displaced persons* (vedertagen svensk term saknas), så kallade DP-läger, var för civila personer som efter krigets slut inte befann sig där de tidigare bott på grund av deportationer inom det nazistiska systemet för koncentrations- och förintelseläger. I DP-läger levde de i väntan på att återvända eller emigrera.

7. Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer avseende behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).

8. Här är historien om World Wide Web, Internetmuseum, <https://internetmuseum.se/tidslinjen/www/> (länk kopierad 2023-12-04).
9. Vad är K-samsök?, Riksantikvarieämbetet, <https://www.raa.se/hitta-information/k-samsok/sa-fungerar-k-samsok/vad-ar-k-samsok/> (länk kopierad 2023-12-04).
10. 5★ OPEN DATA, <https://5stardata.info/en/> (länk kopierad 2023-12-13).
11. FAIR Principles, GO FAIR, <https://www.go-fair.org/fair-principles/> (länk kopierad 2023-12-07).
12. UNESCO Recommendation on Open Science, <https://www.unesco.org/en/open-science/about?hub=686>
Om öppen vetenskap, Kungliga biblioteket, <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/nationella-riktlinjer-for-oppen-vetenskap/om-oppen-vetenskap.html> (länkar kopierade 2023-12-07).
13. EHRI, <https://www.ehri-project.eu/> och EHRI Portal, <https://portal.ehri-project.eu/> (länkar kopierade 2023-12-15).
14. Yad Vashem, <https://www.yadvashem.org/index.html> (länk kopierad 2023-12-20).
15. Svenska Arkivförbundet, <https://www.arkivforbundet.se/om-forbundet/snabbfakta-om-arkiv/> (länk kopierad 2024-02-03).
16. *Romska bilder*, <http://romskabilder.se/sv/#projektet> (länk kopierad 2023-11-06).
17. RKC, DigitaltMuseum, <https://digitaltmuseum.se/s-rkc> (länk kopierad 2023-11-06).
18. Om Washingtonprinciperna och Terezindeklarationen, <https://www.raa.se/museer/samlingsforvaltning/sa-fungerar-samlingsforvaltning/washington-principerna/> (länk kopierad 2024-01-19).
19. *Digitaliseringens etik*, <https://mau.se/forskning/projekt/digitaliseringens-etik/>
Att samla Förintelsens minnen i Sverige, <https://shm.se/om-myndigheten/forskning-och-utveckling/att-samla-forintelsens-minnen-i-sverige/> (länkar kopierade 2024-01-25).
20. Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2009724-om-nationella-minoriteter-och_sfs-2009-724/ länk kopierad 2023-11-14).
21. About EHRI, <https://www.ehri-project.eu/about-ehri> (länk kopierad 2024-09-12).

Käll- och litteraturförteckning

ARKIV

Regeringskansliet

Dnr U2021/03712, Redovisning av uppdrag att kartlägga forskning om Förintelsen och antisemitism, 13 september 2021, undertecknat Sven Stafström, Generaldirektör Vetenskapsrådet.

Riksarkivet

YK 6047 Kommittén Forum för Levande historia med Projekt Levande Historia, Redovisning av uppdrag för kommittén för Forum för levande historia, 31 mars 2000, Bo Larsson, Nordiska museet.

MUNTLLIG INFORMATION

Samtal under möte den 22 mars 2023 med Maria Carlsson, Riksantikvarieämbetet.

Samtal under projektets gång samt intervju den 4 september 2023 med Erland Kaldaras, Romska kulturcentret i Malmö och Joel Bergroth, Hälsinglands museum.

LITTERATUR OCH WEBBPUBLICERINGAR

AMBROSIANI, ARON och LARSSON, ÅSA M. 2022. Hur FAIR är svensk digitiserad kulturarvsdata idag? *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria* 2022. Uppsala: Lärdomshistoriska samfundet.

AMBROSIANI, SUNE 1917. *Museivård. Kortfattade anvisningar och råd vid vården av mindre museer och privatsamlingar*. Stockholm: Jacob Bagges söners aktieb.

ANDERSSON, FREDRIK 2012. LSH i K-samsök, Digitaliseringsbloggen. <http://digitaliseringsbloggen.lsh.se/2012/04/k-samsok.html> (länk kopierad 2023-11-24).

BERGENGREN, GÖRAN 1971. Automatic data processing in the registration of collections in Sweden. *Museum International* 23:1.

BERGQVIST RYDÉN, JOHANNA 2018. When Bereaved of Everything: Objects from the Concentration Camp of Ravensbrück as Expressions of Resistance, Memory, and Identity. *International Journal of Historical Archaeology* vol. 22.

BLOMQVIST, HÅKAN 2022. *Socialism in Yiddish. The Jewish Labor Bund in Sweden*. Södertörn: Södertörns högskola.

BRUCHFELD, STÉPHANE 2020. Should “the Holocaust” be discarded, or what’s in a name? Historiography(-ies), memory(-ies) and metanarrative(s). *Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference*. Statens offentliga utredningar 2020:21.

CARR, GILLIAN, JASINSKI, MAREK E. och THEUNE, CLAUDIA 2017. The Material Culture of Nazi Camps: An Editorial. *International Journal of Historical Archaeology* 22:3.

FERNSTÅL, LOTTA 2021. *Kartläggning av samlingar kopplande till Förintelsen vid kulturhistoriska museer och arkiv i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia.

FERNSTÅL, LOTTA 2022. *Kartläggning av material som rör folkmordet på romer under andra världskriget, i samlingar i Sverige och internationellt*. Statens historiska museer (opublicerad).

FRIED, Yael 2023. Nya perspektiv på museisamlingar. *Traces of Existence. Att gräva efter det judiska kulturarvet*, red. Andersson Broms, Åsa et al. Stockholm: Medströms bokförlag.

FRIED, Yael och GAMSTORP, CHRISTINA 2020. Ett nytt judiskt museum och dess samling. *Stort, smått, fint och fult. Museisamlingar en nödvändig källa till kunskap*, red. Ek-Nilsson, Katarina och Nordquist, Gullög. Stockholm: Svenska humanistiska förbundet.

GAMSTORP, CHRISTINA 2023. Traces of Existence och den judiska hemlösheten. *Traces of Existence. Att gräva efter det judiska kulturarvet*, red. Andersson Broms, Åsa et al. Stockholm: Medströms bokförlag.

GRACE, VICTORIA och MARRISON, KATE 2023. *Recommendations for Digitising Material Evidence of the Holocaust*. Brighton: University of Sussex.

GRESS, DANIELA 2019. Sinti and Roma in the Federal Republic of Germany, RomArchive. <https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/sinti-and-roma-federal-republic-germany/> (länk kopierad 2023-10-12).

HEUMAN, JOHANNES och RUDBERG, PONTUS (red.) 2021. *Early Holocaust Memory in Sweden. Archives, Testimonies and Reflections*. Cham: Palgrave Macmillan.

IHRA Guidelines for Identifying Relevant Documentation for Holocaust Research, Education and Remembrance 2021. International Holocaust Remembrance Alliance. <https://www.holocaustremembrance.com/resources/reports/guidelines-archival-documentation> (länk dokumenterad 2023-12-15).

Kriterier för FAIR forskningsdata. Redovisning av regeringsuppdrag att ta fram bedömningskriterier för att följa vägen mot ett öppet vetenskapssystem 2018. Vetenskapsrådet. <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2018-12-07-kriterier-for-fair-forskningsdata.html> (länk kopierad 2023-12-07).

K-samsök produktstrategi version 3.0 2023. Riksantikvarieämbetet. https://www.raa.se/app/uploads/2023/10/K-sams%C3%B6k-produktstrategi-version-3_0.pdf (länk kopierad 2023-12-04).

LARSSON, ÅSA och BORNÄTER, BARBRO 2023. *FAIR data för Heritage Science. Utvecklad praktik för öppna forskningsdata*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

LASKAR, PIA 2019. *Den utställda sexualiteten. Liten praktika för museers förändringsarbete*. Stockholm: Statens historiska museer.

LOMFORS, INGRID 2005. *Blind fläck. Minne och glömska kring svenska Röda Korsets hjälpsats i Nazityskland 1945*. Stockholm: Atlantis.

MARTINEZ, VICTORIA VAN ORDEN 2023a. *Afterlives. Jewish and Non-Jewish Polish Survivors of Nazi Persecution in Sweden Documenting Nazi Atrocities, 1945-1946*. Linköping: Linköpings universitet.

MARTÍNEZ, VICTORIA VAN ORDEN 2023b. Witnessing the Suffering of Others in Watercolor and Pencil: Jadwiga Simon-Pietkiewicz's Holocaust Art Exhibited in Sweden, 1945-46. *Holocaust and Genocide Studies* 37(2).

Nationell strategi för digitalt kulturarv 2024. Riksantikvarieämbetet. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:raa:diva-8498> (länk kopierad 2024-09-12).

PERSSON, SUNE 2002. "Vi åker till Sverige". *De vita bussarna 1945*. Rimbo: Fischer & Co.

Rekommendation för öppna data 2015. Digisam. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1769096&dswid=8391> (länk kopierad 2023-12-13).

RUDBERG, PONTUS 2020. Källor till Förintelsens historia i svenska arkiv. En kommenterad sammanställning av svenskt arkivmaterial av relevans för utredningen och för ett framtida museum. *Sveriges museum om Förintelsen. Betänkande av Utredningen om ett museum om Förintelsen*, bilaga 3. Statens offentliga utredningar 2020:21.

SOU 1945. *Betänkande med förslag till utlänningslag och lag angående omhändertagande av utlänning i anstalt eller förläggning*. Statens offentliga utredningar 1945:1.

SOU 1996. *Inför ett svenskt kulturnät. IT och framtiden inom kulturområdet*. Statens offentliga utredningar 1996:110.

SOU 2020. *Sveriges museum om Förintelsen. Betänkande av Utredningen om ett museum om Förintelsen*. Statens offentliga utredningar 2020:21.

SUMMANEN, HENRIK 2021. *Kulturarvets digitalisering*. Stockholm: Vulkan.

THOR TUREBY, MALIN 2022. Ett vitt skepp kommer lastat. De överlevande, den mosaiska församlingen och Beredskapssjukhuset i Kalmar. *Någonstans i Sverige. En antologi med lokalthistoriska perspektiv på Sverige och Förintelsen*, red. Österberg, Oscar. Stockholm: Forum för levande historia.

THOR TUREBY, MALIN och WAGRELL, KRISTIN 2020a. *Vittnesmål från Förintelsen och de överlevandes berättelser. Definitioner, insamlingar och användningar 1939–2020*. Stockholm: Forum för levande historia.

THOR TUREBY, MALIN och WAGRELL, KRISTIN 2020b. Digitization, Vulnerability, and Holocaust Collections. *Santander Art and Culture Law Review* 2/2020(6).

Vägledning till ett sammanlänkat kulturarv 2021. Digisam. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1674706&dswid=-7730> (länk kopierad 2023-12-13).

WILKINSON, MARK D. et al. 2016. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data* 3.

WITTGREN, BENGT 2013. *Katalogen – nyckeln till museernas kunskap? Om dokumentation och kunskapskultur i museer*. Umeå: Umeå universitet.

ÅMARK, KLAS 2021. *Förintelsen och antisemitism – en kartläggning av svensk forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Bilaga 1. Sammanställning av enkätsvar rörande grad av digitalisering för Förintelserelaterade material

Bakgrund

För att kartlägga förekomst och digitalisering av Förintelserelaterade material i svenska museisamlingar tog vi inom förstudien fram en webbaserad enkät som vi bad museer anslutna till K-samsök att svara på under våren 2023.

Sammanlagt sextio museer och organisationer (inklusive museerna inom förstudien) ombads svara på den enkät vi skickade ut, varav tjugo svarade att de har Förintelserelaterade material i samlingarna (inkl. museiorganisationer som t.ex. Statens historiska museer som omfattar flera museer). Dessa utgjordes av: Jönköpings läns museum, Statens maritima och transporthistoriska museer, Förvaltningen för kulturutveckling VG-regionen, Stiftelsen Grenna Museum, Stiftelsen Värmlands Museum, Bohusläns museum, Postmuseum, Statens museer för världskultur, ArkDes, Stiftelsen Skansen, Stiftelsen Nordiska museet, Malmö museum, Kulturen i Lund, Statens historiska museer, Sörmlands museum, Helsingborgs museum, Hälsinglands Museum, Judiska museet, Blekinge museum och [?] museum (inkomplett svar rörande museets namn – då de svarande var anonyma förutom informationen om museets namn kunde vi inte efterfråga vilket museum som svarat).

Till K-samsök är även andra organisationer med samlingar än museer anslutna. Även om förstudiens fokus var främst museer så skickade vi enkäten även till dessa organisationer, varav två, Uppsala universitet samt Riksantikvarieämbetet, svarade positivt på frågan om Förintelserelaterade material i sina samlingar.

I enkäten efterfrågades information utifrån fyra materialkategorier: föremål, arkiv/dokument, fotografi/bild samt ljud och film. De svarande ombads göra uppskattningar av sina samlingars omfång samt digitaliseringsgrad utifrån parametrar som speglar olika nivåer av digital tillgänglighet och sökbarhet. Vi efterfrågade för de fyra materialkategorierna uppskattningar av andel objekt med digital registerpost, digital dokumentationsbild/media, unika beständiga identifierare, flerspråkiga metadata, länkar till auktoritära vokabulärer, maskinläsbar text, avskrifter/undertexter och beskrivna bildmotiv. Vi frågade också hur stor andel av materialet som finns publicerat på publik plattform.

Sammanställningen nedan är behäftad med viss osäkerhet. Dels ombads de svarande att *grovt* uppskatta de Förintelserelaterade materialens digitaliseringsgrad utifrån de olika parametrarna i enkäten. Dels har svarande museer i några fall angett att de inte identifierat kategorin i sina samlingar men ändå uppgett procentuella uppskattningar rörande digitaliseringsgrad. Dessa uppskattningar har tagits bort i sammanställningen. I andra fall har förekomst angetts men utan uppskattning av digitaliseringsgrad för en eller flera fält.

FÖREMÅL	ANTAL POSTER MEDEL % (N SVAR)	ARKIV/DOKUMENT	ANTAL POSTER MEDEL % (N SVAR)
Antal museer som identifierat att kategorin finns i samlingarna	20	Antal museer som identifierat att kategorin finns i samlingarna	15
Har digital registerpost i en databas	71% (20)	Har digital registerpost i en databas	35% (13)
		Enskilt dokument och objekt har digital registerpost	23% (13)
Har unik beständig identifierare (t.ex. URI eller GUID)	63% (16)	Har unik beständig identifierare (t.ex. URI eller GUID)	23% (13)
Har flerspråkiga metadata	11% (18)	Har flerspråkiga metadata	2% (13)
Har digital dokumentationsbild/media	64% (19)	Har digital dokumentationsbild/media	15% (13)
		Text är läsbart för maskiner (transkriberat eller OCR-skannat)	15% (13)
Delar av datan är länkad till auktoritära vokabulärer	17% (18)	Delar av datan är länkad till auktoritära vokabulärer	4% (13)
Är publicerad på publik plattform	60% (20)	Är publicerad på publik plattform	27% (13)

FOTOGRAFI/BILD	ANTAL POSTER MEDEL % (N SVAR)	LJUD OCH FILM	ANTAL POSTER MEDEL % (N SVAR)
Antal museer som identifierat att kategorin finns i samlingarna	16	Antal museer som identifierat att kategorin finns i samlingarna	16
Har digital registerpost i en databas	64% (14)	Har digital registerpost i en databas	31% (13)
Har unik beständig identifierare (t.ex. URI eller GUID)	65% (12)	Har unik beständig identifierare (t.ex. URI eller GUID)	32% (11)
Har flerspråkiga metadata	13% (12)	Har flerspråkiga metadata	10% (12)
Har digital dokumentationsbild/media	62% (13)	Har digital dokumentations-mediafil	44% (12)
Beskrivna bildmotiv (t.ex. bildtext, ämnestaggar, ALT-text)	39% (14)	Har avskrifter eller undertexter	25% (12)
Delar av datan är länkad till auktoritära vokabulärer	4% (13)	Delar av datan är länkad till auktoritära vokabulärer	2% (12)
Är publicerad på publik plattform	61% (14)	Är publicerad på publik plattform	15% (12)

Författarpresentationer

LOTTA FERNSTÅL, fil. dr i arkeologi, har deltagit i flera forskningsprojekt vid Statens historiska museer, bland annat rörande polysemantiskt digitalt samlande och romsk historia, och var tidigare förste antikvarie vid Historiska museet.

ELIN FORNANDER, fil. dr i arkeologi, är chef för Enheten för Forskning och utveckling vid Statens historiska museer och deltar i flera forskningsprojekt rörande olika aspekter av digitalisering och infrastruktur. Elin var tidigare förste antikvarie vid Historiska museet.

Yael FRIED är intendent med ansvar för Sveriges museum om Förintelsens samlingar, Statens historiska museer, och har dessförinnan arbetat som intendent vid Judiska museet, bland annat med implementering av databas, systematisering och digitalisering av samlingarna samt utställningsproduktion rörande judisk historia och kultur, inklusive Förintelsen.

SANDRA ÅBERG är systemförvaltare med ansvar för verksamhetens samlingsförvaltningssystem vid Statens historiska museer, och har tidigare arbetat som databaskoordinator vid Nordiska museet med ansvar för dokumentation och tillgängliggörande av samlingar, projekthandläggare vid Nationalmuseum och samlingskoordinator på Skansen.

STATENS HISTORISKA MUSEER

EKONOMISKA MUSEET MED TUMBA BRUKSMUSEUM • HALLWYLSKA MUSEET • HISTORISKA MUSEET • LIVRUSTKAMMAREN
SKOKLOSTERS SLOTT • SVERIGES MUSEUM OM FÖRINTELSEN • ARKEOLOGERNA WWW.SHM.SE